

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком»
Міжнародний фонд «Відродження»
канадсько-український проект
«Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»

***Індекс інклюзії:
дошкільний
навчальний заклад***

Навчально-методичний посібник

Київ–2013

УДК 373.2.043.2-055.2/.3

ББК 74.100.44+74.3

I-60

*Схвалено до використання в дошкільних навчальних закладах
комісією із спеціальної педагогіки Науково-методичної ради з питань освіти
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України*

*Видання навчально-методичного посібника
«Індекс інклюзії: дошкільний навчальний заклад»
здійснено в рамках проекту
«Використання індексу інклюзії для розвитку інклюзивної школи»
за підтримки Освітньої програми Міжнародного фонду «Відродження»,
програми «Раннє дитинство»
Фонду відкритого суспільства
канадсько-українського проекту
«Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»*

*Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена
в будь-якому вигляді та будь-якими засобами без попередньої згоди
Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»*

Рецензенти:

Бібік Н. М. — академік, доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України;

Ремажевська В. М. — кандидат педагогічних наук, доцент,
директор навчально-реабілітаційного центру «Левеня» для дітей з порушенням зору;

Токаренко Н. П. — директор спеціального навчально-виховного
комплексу № 26 «Перші кроки» м. Полтава

Індекс інклюзії: дошкільний навчальний заклад: Навчально-методичний посібник / Кол.
I-60 упорядників: Патрикеева О. О., Дятленко Н. М., Софій Н. З., Найда Ю. М. Під заг. ред. Шинкарен-
ко В. І. — К.: ТОВ «Видавничий дім "Плеяди"», 2013. — 100 с.

ISBN 978-966-2432-16-9

«Індекс інклюзії» — це добірка практичних матеріалів, спрямованих на планування дій зі створення та розвитку в дошкільних навчальних закладах інклюзивного навчального середовища для всіх учасників навчально-виховного процесу. Дані матеріали сприяють розвитку дошкільного навчального закладу, надають суттєву допомогу в самостійній розробці кроків, що ведуть до створення інклюзивного середовища в дошкільному навчальному закладі та забезпечують досягнення всіма дітьми максимально високих результатів, просування демократичних цінностей і практик не тільки в навчальному закладі, а й у місцевих громадах.

Для керівників і педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів, управлінь освіти, науково-педагогічних і наукових працівників, слухачів курсів підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів, батьків і членів місцевих громад.

УДК 373.2.043.2-055.2/.3

ББК 74.100.44+74.3

ІНДЕКС ІНКЛЮЗІЇ: ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

Навчально-методичний посібник

Навчально-методичний посібник «Індекс інклюзії: дошкільний навчальний заклад» (далі — посібник) — це добірка практичних матеріалів, спрямованих на планування дій зі створення та розвитку в дошкільних навчальних закладах інклюзивного навчального середовища для всіх учасників навчально-виховного процесу. Дані матеріали засновані на тих знаннях, якими учасники навчально-виховного процесу вже володіють у тій чи іншій мірі. Вони також сприяють розвитку дошкільного навчального закладу, надають суттєву допомогу в самостійній розробці кроків, що ведуть до створення інклюзивного середовища, незалежно від того, наскільки «інклюзивним» він сам себе вважає.

Зміст

Вступ (с. 4)

Частина 1.

Інклюзивний підхід до розвитку дошкільних навчальних закладів (с. 10)

Частина 2.

Створення плану розвитку інклюзії дошкільного навчального закладу (с. 18)

Частина 3.

Матеріали для проведення самооцінювання розвитку інклюзії в дошкільному навчальному закладі: індикатори та запитання (с. 38)

Частина 4.

Матеріали для проведення самооцінювання розвитку інклюзії в дошкільному навчальному закладі: анкети та опитувальник (с. 90)

Глосарій (с. 96)

Список рекомендованої літератури (с. 98)

Корисні ресурси (с. 99)

Навчально-методичний посібник «Індекс інклюзії: дошкільний навчальний заклад» (далі посібник) — це добірка практичних матеріалів, спрямованих на планування дій зі створення та розвитку такого середовища, яке би сприяло повноцінній участі у грі та навчанні всіх дітей дошкільного віку. І не тільки дітей, а й участі в житті закладу всіх дорослих, які там працюють або відвідують його. Це можуть бути дошкільні навчальні заклади, центри розвитку дитини, інші заклади, де перебувають діти дошкільного віку. Дані матеріали засновані на тих знаннях, якими учасники навчально-виховного процесу вже володіють у тій чи іншій мірі. Вони також сприяють розвитку дошкільного навчального закладу, надають суттєву допомогу в самостійній розробці кроків, що ведуть до створення інклюзивного навчального середовища, незалежно від того, наскільки «інклюзивним» він сам себе вважає.

Інклюзію часто співвідносять з дітьми, які мають інвалідність, або з тими, в яких є особливі освітні потреби. Даний посібник розглядає шляхи включення в освітній процес усіх дітей, а не тільки дітей з інвалідністю та/або особливими освітніми потребами. Мова йде про необхідність розробки такої стратегії інклюзивного розвитку дошкільного навчального закладу, яка буде спрямована на самостійну підтримку й розвиток усіх дітей і дорослих — учасників навчально-виховного процесу. Ця стратегія повинна ґрунтуватись на тих уявленнях про інклюзію, які існують у педагогічних працівників, керівників ДНЗ, дітей, батьків, опікунів, а також у членів місцевих громад. Розроблена в результаті такої

Представники одного з місцевих управлінь освіти зазначили, що вони б хотіли, щоби 100 % британських шкіл використовували індекс інклюзії в найближчі роки.

роботи стратегія розвитку дасть можливість детально розглянути всі способи подолання бар'єрів, що стоять на шляху отримання якісної освіти для всіх дітей. Таким чином, **стратегія розвитку інклюзії дошкільного навчального закладу — це не просто сума якихось пропозицій зі здійснення в навчальному закладі додаткових дій та ініціатив по відношенню до дітей з особливими освітніми потребами, у ній розкриваються способи**

позитивної зміни дошкільного закладу відповідно до інклюзивних цінностей. Ці позитивні зміни повинні сприяти створенню справжніх відносин співробітництва в середовищі дітей і педагогів дошкільного закладу. Прийняття й дотримання сформульованих у стратегії розвитку інклюзії цінностей та принципів інклюзії дозволять домогтися сталого покращення розвитку в навчальному закладі підходів, характерних для інклюзивної освіти. При такій освіті найбільш значущими є ті способи та методи навчання, за яких діти активно залучені в навчальний процес, а отримання знань, умінь і навичок ґрунтується перш за все на власному досвіді дітей.

З історії розробки «Індексу інклюзії». Перша версія «Індексу інклюзії» розроблялася протягом трьох років Мелом Ейнскоу, професором університету Манчестера, й Тоні Бутом, професором Християнської церкви Кентеберрі, за участю групи британських педагогів, батьків, працівників управлінь освіти, учених і представників громадських організацій інвалідів, які мають значний досвід розвитку навчальних закладів у напрямі включення всіх дітей в освітній процес. Вона пройшла

перевірку в шести середніх школах Англії й була опублікована в березні 2000 року Центром досліджень інклюзивної освіти (Centre for Studies on Inclusive Education), Велика Британія¹. Друга версія посібника врахувала результати його апробації вже в сімнадцяти школах чотирьох адміністративних районів і була перевидана у вересні 2002 р. Посібник безкоштовно поширювався Департаментом освіти та працевлаштування в усіх загальноосвітніх і спеціальних школах Англії. Представники одного з місцевих управлінь освіти зазначили, що вони б хотіли, щоби 100 % британських шкіл використовували індекс інклюзії в найближчі роки. Міжнародна комісія ЮНЕСКО розглядає в даний час можливість розробки посібника для країн, що розвиваються². У 2006 році матеріали посібника³ були адаптовані до умов дошкільного закладу, проте його структура, ключові концепції залишилися такими ж, як у посібнику для загальноосвітніх навчальних закладів. Як зазначається в посібнику, цінність представлених у ньому матеріалів полягає в тому, що кожний заклад адаптує їх відповідно до своїх умов. Саме так були адаптовані матеріали посібника педагогами, які працюють з дітьми дошкільного віку. Під час адаптації посібника до умов дошкільного навчального закладу деякі індикатори були додані, а деякі вилучені. У цьому посібнику також посилюється наголос на ролі гри для дітей дошкільного віку, тому що, з точки зору авторів, ці матеріали мають стати нагадуванням, що гра для дітей дошкільного віку — це їхня провідна діяльність. Дорослі повинні розуміти самоцінність гри й не намагатись контролювати чи вимірювати її.

«Індекс інклюзії» перекладений на 32 мови, такі як арабська, іспанська, китайська, німецька, норвезька, португальська, російська, румунська, угорська, фінська, французька, хінді, шведська. Англійські матеріали індексу інклюзії використовуються в Австралії, Канаді, Південній Африці та США.

На сьогодні «Індекс інклюзії» перекладений на 32 мови, такі як арабська, іспанська, китайська, німецька, норвезька, португальська, російська, румунська, угорська, фінська, французька, хінді, шведська. Англійські матеріали індексу інклюзії використовуються в Австралії, Канаді, Південній Африці та США.

Метою використання «Індексу інклюзії» є покращення розвитку для 100 % дітей шляхом використання інклюзивної практики. Це відбувається через процес самооцінювання трьох основних аспектів:

- **Культури** навчального закладу.
- Освітньої **політики** на рівні навчального закладу.
- **Практики** впровадження інклюзивних підходів.

Процес самооцінювання відбувається відповідно до критеріїв (усього 44) та додаткових запитань (близько 500).

Повний цикл використання «Індексу інклюзії» передбачає один рік, проте автори наполегливо рекомендують використовувати його щонайменше протягом двох-трьох років, а в ідеалі ввести в постійну практику планування та діяльності навчального закладу.

Слід зауважити, що на сьогодні немає спільної узгодженої термінології категорій дітей з інвалідністю та/або особливими освітніми потребами як на міжнародному, так і на національному рівні. Так, в українському законодавстві використовуються різні терміни: «діти/люди з порушеннями розумового та/або фізичного розвитку», «діти/люди з неповносправністю», «діти/люди з розумовою відсталістю», «особи з особливими потребами», «діти з особливостями психічного та фізичного розвитку» тощо.

¹ Centre for Studies on Inclusive Education.

² Booth T. and Black Hawkins K. (2001) Developing an Index for Inclusion with Countries of the South, UNESCO.

³ Index for Inclusion: developing play, learning and participation in early years and childcare. Tony Booth, Mel Ainscow and Denise Kingston. CSIE. — 2006.

Проте, керуючись засадничими принципами соціальної моделі розуміння інвалідності та останніми документами Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у сфері інклюзивного навчання, пропонується до використання термін «діти (учні) з особливими освітніми потребами». Даний термін — special education needs (SEN) — також широко використовується країнами-членами Організації економічного розвитку та співпраці й урахує дітей, які мають труднощі в навчанні, що пов'язані з біологічними/органічними порушеннями психофізичного розвитку, та дітей із соціально вразливих груп⁴.

Важливо зазначити, що в посібнику замість терміна «особливі освітні потреби» використовується термін «бар'єри на шляху до гри, навчання та участі в навчально-виховному процесі». Це, у свою чергу, заохочує навчальні заклади замислитись над визначенням та усуненням бар'єрів, які існують у даному навчальному закладі. Сам процес самооцінювання передбачає не тільки залучення всіх учасників навчально-виховного процесу, включно з батьками та членами місцевої громади, а й адаптацію матеріалів відповідно до умов навчального закладу.

Створення української версії «Індексу інклюзії»

Українська версія посібника була створена в рамках проекту «Використання індексу інклюзії для розвитку інклюзивної школи», який здійснювався Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» спільно з відділом інклюзивної освіти та інтернатних закладів департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, відділенням моніторингу досліджень освітньої галузі Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОНмолодьспорту України та канадсько-українського проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» у 2011 році. Реалізація проекту стала можливою завдяки підтримці Освітньої програми Міжнародного фонду «Відродження» та програми «Раннє дитинство» Фонду відкритого суспільства (Лондон).

Дана версія посібника була опрацьована членами робочої групи, створеної в рамках проекту «Використання індексу інклюзії для розвитку інклюзивної школи», з метою його апробації та подальшої адаптації для використання в умовах дошкільного навчального закладу. Саме процес апробації посібника на базі пілотних дошкільних навчальних закладів дав можливість перевірити розуміння та відповідність запитань для самооцінювання керівниками навчальних закладів, педагогами, дітьми, батьками та іншими членами місцевих громад, включити практичні приклади його використання, посилення на основні законодавчі документи, розроблені в Україні для підтримки інклюзивної освіти, а також інші результати.

Зокрема, навчальні заклади, задіяні у процесі апробації матеріалів «Індексу інклюзії», визначили такі пріоритети розвитку своїх навчальних закладів за результатами проведеного самооцінювання:

- введення ритуалів привітання нових дітей і працівників, а також прощання з ними у випадку переходу в інший навчальний заклад;
- професійний розвиток персоналу з метою введення понять різноманітності в навчальні види діяльності;

⁴ Centre for Educational Research and Innovation. Inclusive Education at Work. Organization for Economic Co-operation and Development. — 1999.

- організація діяльності асистентів вихователів;
- покращення доступності навчального закладу для всіх дітей і дорослих з фізичними обмеженнями;
- перегляд політики на рівні навчального закладу щодо проявів негативної поведінки;
- посилення співпраці навчального закладу з місцевою громадою й соціальними партнерами.

Посібник складається з чотирьох частин (див. зміст) і його можна використовувати в різні способи. У частині 2 описується тільки один з таких способів. Цей спосіб припускає, що процес інклюзії ініціюється та реалізується окремими навчальними закладами. Однак багато дитячих садків, що застосовували посібник, виявили, що для роботи дуже корисно отримувати допомогу й підтримку тих, хто вже досить добре знайомий з посібником і постійно використовує його у своїй практиці. У деяких регіонах сім'ї або навчальні заклади, що реалізують інклюзивні підходи в освіті й використовують у своїй роботі даний посібник, активно співпрацюють з місцевими управліннями освіти й один з одним. У такій ситуації сама атмосфера сприяє тому, щоби продовжувати роботу в даному напрямі.

У частині 2 передбачається, що метою застосування матеріалів посібника є поєднання описаних у ньому методів включення всіх дітей у навчально-виховний процес з уже існуючими методами та формами планування навчального закладу. Деякі заклади починають з меншого, просто використовуючи ті чи інші матеріали посібника, щоби підвищити інформованість педагогічних працівників, батьків і працівників місцевих управлінь освіти про інклюзивні практики та підходи. Інші користувачі спочатку відбирають для своєї практики ті компоненти посібника, які мають відношення до покращення умов праці працівників навчального закладу й розвитку відповідних взаємовідносин, і тільки потім розглядають освітній процес у цілому. Посібник також використовувався для розробки відповідних етапів індивідуальних і групових досліджень, що проводяться в навчальних закладах.

У процесі апробації матеріалів посібника дошкільні навчальні заклади також відзначили роль «зовнішнього друга» у проведенні самооцінювання та визначенні пріоритетів розвитку інклюзії, а також збір інформації в самих дітей про дошкільний заклад і вироблення шляхів інклюзивного розвитку навчального закладу.

Ми висловлюємо велику подяку керівникам дошкільних початкових закладів, які брали участь в апробації матеріалів даного посібника, за їхню відданість ідеям інклюзивної освіти й невтомну працю в організації такого навчального середовища, в якому індивідуальні потреби та особливості кожної дитини та кожного дорослого визнаються як неціненний ресурс і враховуються таким чином, щоби максимально відповісти на них.

Особлива подяка членам робочої групи — представникам канадсько-українського проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», які не тільки дали можливість ознайомитися із практичним досвідом реалізації «Індексу інклюзії» в Канаді та Австралії, а і брали найактивнішу участь у праці робочої групи, зокрема у плануванні

процесу адаптації матеріалів посібника до українських умов. Участь канадських експертів суттєво покращила матеріали посібника не тільки якісно, а й кількісно, долучивши до процесу досвід використання індексу інклюзії та апробацію матеріалів даного посібника в загальноосвітні навчальних закладах — учасників проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні».

Висловлюємо щиру подяку пілотним дошкільним навчальним закладам, які брали участь в апробації матеріалів посібника:

Дошкільному навчальному закладу № 291 м. Києва

Завідуюча: *Шейко Світлана Володимирівна*

Дошкільному навчальному закладу № 662 м. Києва

Завідуюча: *Надіонова Вікторія Анатоліївна*

Навчально-виховному комплексу «Берізка» м. Буча Київської обл.

Директор: *Драчевська Людмила Миколаївна*

Спеціальному навчально-виховному комплексу № 26 «Перші кроки» м. Полтава

Директор: *Токаренко Неля Петрівна*

Спеціальному навчально-виховному комплексу № 45 м. Полтава

Директор: *Шаповал Алла Олексіївна*

Дошкільному навчальному закладу «Барвінок» м. Львова

Завідуюча: *Витрикуш Наталія Михайлівна*

Дошкільному навчальному закладу № 378 м. Дніпропетровська

Завідуюча: *Зімон Наталія Анатоліївна*

Навчально-виховному комплексу № 28 м. Дніпропетровська

Директор: *Ломако Ніла Михайлівна*

Дошкільному навчальному закладу № 66 «Барвінок» м. Сімферополь

Завідуюча: *Малишева Олена Володимирівна*

З великою повагою та сподіваннями на подальшу співпрацю в розвитку інклюзивної освіти в Україні висловлюємо подяку:

Тіму Лорману, професору університету Конкордіа (м. Едмонтон)

Шеріл Крокер, професору університету МакЮен (м. Едмонтон)

МакГі-Річмонд, професору університету Вікторії (м. Вікторія)

Юрію Конкіну, менеджеру міжнародних проектів університету МакЮен (м. Едмонтон)

І, звісно, саме копітка та натхненна праця українських учасників робочої групи із планування та адаптації матеріалів посібника дала можливість для створення української версії «Індексу інклюзії». Тому наша велика подяка членам робочої групи проекту «Використання індексу інклюзії для розвитку інклюзивної школи»:

Вірі Шинкаренко, начальнику відділу інклюзивної освіти та інтернатних закладів департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОНмолодьспорту України.

Інні Луценко, головному спеціалісту відділу інклюзивної освіти та інтернатних закладів департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОНмолодьспорту України.

Олені Патрикеевій, начальнику відділення моніторингу досліджень освітньої галузі Інституту інноваційних технологій та змісту освіти МОНмолодьспорту України.

Ірині Василяшко, начальнику відділу моніторингу освітніх процесів Інституту інноваційних технологій та змісту освіти МОНмолодьспорту України.

Наталії Дятленко, завідувачу кафедри методики та психології дошкільної та початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського Університету імені Бориса Грінченка.

Олені Заплотинській, координатору Освітньої програми Міжнародного фонду «Відродження».

Елянні Данілявічюте, завідувачу лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.

Члени робочої групи впевнені, що матеріали української версії «Індексу інклюзії» стануть у пригоді всім освітянам, зацікавленим у просуванні інклюзивних цінностей і практики в системі освіти України:

- дошкільних навчальних закладів, які зацікавлені у створенні умов для досягненні всіма дітьми свого повного потенціалу, у просуванні демократичних цінностей і практик не тільки в навчальному закладі, а й у місцевих громадах;
- місцевих управлінь освіти, які зможуть інтегрувати запропоновані критерії розвитку інклюзивного навчального закладу із власними шляхами оцінки таких закладів і надавати відповідну допомогу;
- обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти та вищих педагогічних навчальних закладів для використання матеріалів «Індексу інклюзії» під час підготовки та підвищення кваліфікації педагогів і керівників дошкільних навчальних закладів;
- батькам і членам місцевих громад, які зможуть не тільки компетентно оцінювати діяльність навчального закладу, а й бачити конкретні шляхи підтримки цього закладу в напрямі інклюзії, тобто **розвитку навчально-го закладу для всіх**.

Робоча група сподівається, що видання української версії «Індексу інклюзії» стане ще одним кроком на шляху до розвитку інклюзивної освіти в Україні, а відтак — до розвитку відкритого демократичного суспільства, де забезпечуються умови для максимальної й повноцінної участі кожного громадянина в його житті.

Частина 1

Інклюзивний підхід до розвитку дошкільних навчальних закладів.

Основні концепції такі: «інклюзія», «бар'єри на шляху участі дітей у навчально-виховному процесі», «ресурси, спрямовані на підтримку навчання та участі в житті навчального закладу» й «підтримка різноманітності». Ці концепції і є основними термінами, що застосовуються при інклюзивному педагогічному плануванні.

Інклюзія

Існує безліч способів того, як розглядати таку складну концепцію, як інклюзія. «Напрями», «розділи», «індикатори» та «запитання», які використовуються в посібнику, дають можливість розглянути дану концепцію більш детально. Після використання цих матеріалів багато хто виявив, що концепція інклюзії стає для нього все більш і більш зрозумілою.

Основні ідеї концепції інклюзії наведені нижче. Інклюзія передбачає зміни. Це безперервний процес навчання та активної участі всіх дітей у житті закладу. Це ідеал, до якого можна прагнути, але якого не можна досягнути повністю.

Інклюзія передбачає зміни. Це безперервний процес навчання та активної участі всіх дітей у житті закладу. Це ідеал, до якого можна прагнути, але якого не можна досягнути повністю.

Отже, інклюзія в освіті включає:

- Визнання рівноцінності для суспільства всіх дітей і педагогів.
- Підвищення ступеня участі дітей у навчально-виховному процесі й позашкільних заходах та одночасне зменшення рівня ізоляваності частини дітей.
- Зміни у шкільній політиці, практиці та шкільній культурі з метою приведення їх у відповідність з різноманітними потребами дітей, які навчаються в цьому навчальному закладі.
- Подолання бар'єрів на шляху отримання якісної освіти та соціалізації всіх дітей, а не тільки дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами.
- Аналіз і вивчення спроб подолання бар'єрів і покращення доступності освітніх закладів для окремих категорій дітей. Проведення реформ і змін, спрямованих на користь усіх дітей.
- Переконавання, що відмінності між дітьми — це ресурси, що сприяють педагогічному процесу, а не перешкоди, які необхідно долати.
- Визнання прав дітей на отримання освіти в навчальних закладах, що розташовані за місцем проживання.
- Покращення ситуації у школах у цілому як для учнів, так і для педагогів.
- Визнання ролі шкіл не тільки в підвищенні академічних показників учнів, а й у розвитку місцевих громад.
- Розвиток партнерських відносин між школами і місцевими громадами.
- Визнання того, що інклюзія в освіті — це один з аспектів інклюзії в суспільстві.

«Повноцінна участь» у реалізації концепції інклюзії — це спільна участь у грі та навчанні дітей з інвалідністю та/або особливими освітніми потребами з іншими дітьми, співпраця з ними, набуття спільного досвіду. Вона передбачає активне залучення до гри та навчання кожної дитини й безумовне прийняття кожної дитини такою, якою вона є. Інклюзія починається з того, що визнається наявність відмінностей між дітьми. Під час розвитку інклюзивного підходу до навчання такі відмінності враховуються і є основою навчально-виховного процесу. При такому підході можуть також знадобитися суттєві зміни навчальному середовищі.

Отже, інклюзія — це процес, спрямований на перетворення дошкільних навчальних закладів на заклади з таким освітнім простором, який стимулює та підтримує не тільки дітей, а і власних членів трудового колективу. Вона спрямована на розвиток місцевих громад, які підтримують і високо цінують досягнення кожного члена громади.

нається з того, що визнається наявність відмінностей між дітьми. Під час розвитку інклюзивного підходу до навчання такі відмінності враховуються і є основою навчально-виховного процесу. При такому підході можуть також знадобитися суттєві зміни навчальному середовищі.

Отже, інклюзія — це процес, спрямований на перетворення дошкільних навчальних закладів на заклади з таким освітнім простором, який стимулює та підтримує не тільки дітей, а і власних членів трудового колективу. Вона спрямована на розвиток місцевих громад, які підтримують і високо цінують досягнення кожного члена громади. Навчальні заклади можуть співпрацювати з іншими соціальними партнерами з метою покращення навчальних і соціальних умов у своїх трудових колективах.

Бар'єри на шляху до гри, навчання та повноцінної участі в навчально-виховному процесі

Концепція «бар'єрів на шляху до гри, навчання й повноцінної участі в навчально-виховному процесі» є альтернативою концепції «особливих освітніх потреб». Уявлення, що педагогічні труднощі можна подолати через визначення, у кого з дітей є «особливі освітні потреби», є, на наш погляд, надзвичайно обмеженим. Подібне визначення навішує на учнів ярлик, через що очікування педагогів щодо можливостей дітей стають значно нижчими. Це визначення відволікає увагу від того, які труднощі мають ті діти, яких не «відзначили» цим ярликом, і від аналізу причин виникнення труднощів у сфері взаємовідносин, культурних відмінностей, навчальних планів, педагогічних методик, освітньої політики навчального закладу. Таке уявлення призводить до того, що значні зусилля тих навчальних закладів, які прагнуть відреагувати на різноманітність дітей, групуючи їх за ознаками наявності «особливих освітніх потреб» або «приналежності до національних меншин», «обдарованості й талановитості», стають фрагментарними і розрізненими.

Концепція «бар'єрів на шляху до гри, навчання й участі в навчально-виховному процесі» привертає увагу до того, що необхідно зробити, щоби покращити якість навчання й виховання всіх дітей. Бар'єри можна виявити як у навчальному закладі, так і в місцевій громаді, а також у регіональній або національній політиці. Бар'єри також виникають при взаємодії дітей зі змістом і методами навчання. Усі ці бар'єри можуть зробити навчальний заклад набагато менш доступним для всіх дітей і зменшити ступінь їх участі в житті дошкільного закладу. Хоча поняття «особливі освітні потреби» може саме по собі стати бар'єром на шляху розвитку інклюзивних підходів у дошкільній освіті, воно все ще залишається частиною культури та освітньої політики в багатьох західно-європейських країнах, Канаді та США, а також впливає на різні аспекти освітньої практики.

Починаючи із 2009 року, в Україні активізувалась діяльність із приведення існуючого законодавства у відповідність з вимогами Конвенції ООН про права інвалідів, в основі якої соціальна (*a ne медична*) модель розуміння інвалідності. Ця діяльність, зокрема, призвела до того, що вперше в Законі про загальну середню освіту був введений термін «спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами»⁶. Термін «діти з особливими освітніми потребами» також застосований і в Концепції розвитку інклюзивної освіти, затвердженій Міністерством освіти і науки України 1 жовтня 2010 року.⁷

У більшості шкіл західноєвропейських країн, Канади та США існує посада «координатор роботи з дітьми з особливими освітніми потребами». На наш погляд, кращою є назва «координатор педагогічної підтримки» або «координатор з інклюзії». Такі терміни включають у себе більш широке розуміння підтримки, яка надається, й об'єднує проведену навчальним закладом роботу, необхідну для дітей, які мають труднощі в навчанні, і роботу, яка необхідна всім дітям, які перебувають у навчальному закладі.

Перехід до іншого способу осмислення педагогічних труднощів створює безліч проблем, тому іноді доводиться використовувати загальноприйняту термінологію. Однак ті, хто використовує альтернативні концепції, виявляють, що останні призводять до появи нових можливостей визначення й подолання бар'єрів у навчальних закладах.

Ресурси, спрямовані на підтримку гри, навчання та повноцінної участі в житті дошкільного навчального закладу

Мінімізація бар'єрів у процесі гри, навчання й повноцінної участі всіх дітей у житті навчального закладу включає в себе мобілізацію ресурсів усередині самих навчальних закладів і місцевих громад.

Зазвичай ресурсів існує завжди більше, ніж використовується освітніми установами в конкретний момент. Адже ресурси — це не тільки гроші. Як і бар'єри, ресурси можна знайти в навчальних закладах серед дітей, батьків або опікунів, у місцевих громадах і серед педагогічних працівників, а також у зміні культури, політики та практики, що застосовуються в них. Ресурси дітей, які можуть самостійно спрямувати власний розвиток і навчання, підтримувати один одного, частіше за все використовуються недостатньо, так само, як і потенціал взаємної підтримки членів і працівників навчального закладу. У дошкільному навчальному закладі багато знають про те, що заважає розвитку й повноцінній участі дітей у навчально-виховному процесі та житті навчального закладу, однак не повною мірою використовують ці знання. Посібник допомагає ДНЗ вирішити проблему, яким чином слід застосовувати такі знання, щоб у подальшому навчальний заклад міг приймати компетентні рішення про шляхи свого розвитку.

Нижче представлено перелік запитань, які допомагають з'ясувати існуючий рівень знань про культуру, освітню політику та практику навчального закладу щодо існуючих бар'єрів і ресурсів:

Бар'єри та ресурси дошкільного навчального закладу:

- Які існують бар'єри на шляху гри, навчання й повноцінної участі кожної дитини в житті навчального закладу?

⁶ Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти» (щодо організації навчально-виховного процесу) № 2442-VI від 06.07.2010 р.

⁷ Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти».

- Хто зіштовхується з цими бар'єрами?
- Як можна мінімізувати ці бар'єри?
- Які існують доступні ресурси для підтримки гри, навчання й участі кожної дитини в житті навчального закладу?
- Яким чином можна мобілізувати додаткові ресурси?

Підтримка різноманітності

Коли в навчальному закладі виникають істотні труднощі в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, найбільш логічним для надання підтримки таким дітям є прийом на роботу додаткових співробітників (асистентів вихователів, індивідуальних помічників, спеціальних педагогів). У посібнику використовується більш широке визначення «підтримки», а саме: *підтримка — це всі дії, спрямовані на посилення спроможності навчальних закладів належним чином реагувати на різноманітність потреб дітей.*

Надання підтримки окремим дітям — лише частина спроб, які здійснюються навчальним закладом, щоби збільшити участь усіх дітей у житті дошкільної установи. *Підтримка* — це також і планування навчально-виховного процесу з урахуванням потреб усіх дітей, розуміння того, що в них можуть бути різний рівень знань, досвід і способи життя, а також взаємодопомога дітей. Якщо вся педагогічна діяльність спрямована на посилення участі всіх дітей у навчально-виховному процесі, то потреба в індивідуальній підтримці зменшується. Підтримка окремих дітей може також призвести до підвищення інтенсивності активного самостійного навчання та покращення викладання для більш широкої групи дітей. *Підтримка* — це найважливіша частина педагогічного процесу, і до неї треба залучити всіх педагогічних працівників і співробітників навчального закладу. Важливо координувати підтримку окремих дітей чи групи дітей при плануванні програм навчально-виховного процесу та розвитку персоналу.

Соціальна модель інвалідності і труднощів у навчанні

Використання поняття «бар'єри на шляху до гри, навчання й повноцінної участі в навчально-виховному процесі» замість поняття «особливі освітні потреби» — це частина соціальної моделі розуміння інвалідності та труднощів у навчанні. Ця модель діаметрально протилежна медичній моделі, яка пов'язує труднощі в навчанні з порушеннями розвитку чи інвалідністю дитини. Відповідно до соціальної моделі, бар'єри на шляху до гри, навчання й повноцінної участі можуть бути частиною оточення або виникати в результаті взаємин дітей і соціальних контекстів їх буття, таких як люди, які оточують цих дітей, політика, яка проводиться у країні, існуючі установи, культура, соціальні та економічні фактори, що впливають на життя людей у цьому суспільстві.

Так, Конвенція ООН про права інвалідів і Факультативний протокол до неї, які затверджені 13 грудня 2006 року та ратифіковані Україною 16 грудня 2009 року, стали одним з найвизначніших міжнародних документів у сфері захисту прав людей з інвалідністю, що закріпив проголошені Організацією Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини

Бар'єри на шляху до гри, навчання й повноцінної участі можуть бути частиною оточення або виникати в результаті взаємин дітей і соціальних контекстів їх буття.

та в міжнародних пактах про права людини права людей з інвалідністю та конкретизував їх, у тому числі і права дітей-інвалідів. У преамбулі до цього документа зазначено, що «Інвалідність — це поняття, яке

«Інвалідність — це поняття, яке еволюціонує, і вона є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, та відносницькими та середовищними бар'єрами і заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.»

еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, та відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими», а також що «...інваліди продовжують зіштовхуватися з бар'єрами на шляху до їхньої участі в житті суспільства як повноправних членів і з порушенням їхніх прав людини в усіх частинах світу»⁷.

Інакше кажучи, інвалідність — це бар'єр на шляху повноцінної участі в житті людей з порушеннями здоров'я. Бар'єри виникають у результаті взаємодії хвороби або

хронічного захворювання із соціальним оточенням чи дискримінаційними діями, ставленням, культурою, політикою чи практикою, які проявляються в суспільстві по відношенню до цих людей. Порушення здоров'я можна визначити як довгострокове обмеження фізичних, інтелектуальних або сенсорних функцій. Освітні заклади можуть зробити небагато, щоби подолати подібні порушення, проте вони можуть значно знизити рівень дискримінації.

Інституційна дискримінація

Інституційна дискримінація є частиною багатьох культур, вона серйозним чином впливає на сприйняття людей у тому чи іншому суспільстві, а також на те, які способи реагування на цих людей стають соціально прийнятними, включно зі способами відбору співробітників при прийомі на роботу. Інституційна дискримінація значно ширше расизму. Вона проявляється в тому, що різні установи та інституції можуть ставити в менш вигідну позицію людей залежно від їхньої статі, інвалідності, класу, національності та сексуальної орієнтації. Інституційна дискримінація створює серйозні бар'єри на шляху повноцінної участі і може негативно позначитись на освіті. Люди, як правило, краще знайомі із проявами расизму та сексизму і не завжди розуміють те, яким чином люди та установи можуть впливати на виникнення інвалідності. Расизм, сексизм, класова ненависть, гомофобія та дискримінація людей з інвалідністю походять з нетерпимості до відмінностей і використання сили для того, щоби створювати та підтримувати нерівність. Перехід навчальних закладів до використання інклюзивних підходів в освіті може бути досить болючим, оскільки їм доведеться розглянути власні дискримінаційні дії щодо тих чи інших груп соціальних меншин.

Структура оцінювання створення й розвитку в навчальному закладі інклюзивного навчального середовища: напрями та розділи

Підходи до створення й розвитку в навчальному закладі інклюзивного навчального середовища розглядаються в рамках трьох взаємопов'язаних аспектів, або трьох напрямів, що відображають найважливіші шляхи покращення ситуації в даному питанні, а саме:

1) розвиток інклюзивної культури;

⁷ Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти».

- 2) розвиток інклюзивної політики на рівні закладу (внутрішні нормативні документи);
- 3) запровадження інклюзивної практики (рис. 1).

На наш погляд, ці напрями задають вектори мислення, спрямованого на реформування дошкільних установ не тільки в інклюзії, а й у більш широкому сенсі.

Рис. 1. Напрями оцінювання створення й розвитку в навчальному закладі інклюзивного навчального середовища

Усі ці три напрями дуже важливі для розвитку інклюзії в навчальному закладі. У будь-якому плані реформ і змін у напрямі інклюзії, які проводяться в дошкільному навчальному закладі, необхідно приділяти увагу всім трьом напрямам. Тим не менше, аспект «розвиток інклюзивної культури» є, на наш погляд, визначальним, бо та увага, яка приділяється потенціалу позитивного чи негативного впливу культури навчального закладу на характер і динаміку реформ освіти, є абсолютно недостатньою. Культура навчального закладу якраз і є основою реформ і змін, що проводяться в ньому. Розвиток загальних інклюзивних цінностей і можливостей співпраці може призвести до змін і в інших аспектах. Саме інклюзивна культура, яка формується в навчальному закладі, змінює політику та практику освіти й навчання, її можуть активно підтримувати педагоги та діти, а також інші працівники, батьки та інші члени місцевих громад.

Для кращого зосередження уваги на тому, що необхідно зробити для підвищення рівня повноцінної участі в навчально-виховному процесі всіх учасників навчального процесу, кожний напрям ділиться на два розділи.

Напрямок А. Розвиток інклюзивної культури

Розділ А-1. Створення спільноти.

Розділ А-2. Розвиток інклюзивних цінностей.

Даний напрям указує на те, що розвиток інклюзивної культури в дошкільному навчальному закладі сприяє створенню колективу, який поділяє ідеї співробітництва, стимулює розвиток усіх своїх учасників; колективу, в якому цінність кожного є основою спільних досягнень. Така організаційна культура створює загальні інклюзивні цінності,

які поділяються та приймаються всіма членами колективу навчального закладу, дітьми, адміністрацією та батьками/опікунами. В інклюзивній культурі ці принципи та цінності впливають як на прийняття рішення по відношенню до всієї політики дошкільної установи, так і на практику роботи з дітьми в кожній групі. Розвиток навчального закладу стає при цьому постійним і безперервним процесом.

Напрямок Б. Розвиток інклюзивної політики на рівні закладу (внутрішні нормативні документи)

Розділ Б-1. Розвиток навчального закладу для всіх.

Розділ Б-2. Організація підтримки різноманітності.

Цей напрямок указує на необхідність урахування інклюзивних аспектів у всіх планах навчально-виховної роботи та планах діяльності дошкільного навчального закладу. Принципи включення кожної дитини в навчально-виховний процес заохочують усіх членів колективу навчального закладу та дітей брати участь у цій роботі із самого першого етапу. Усі принципи мають зрозумілу стратегію реформування дошкільного навчального закладу в напрямі створення інклюзивного навчального середовища. Підтримкою вважаються будь-які дії, які сприяють тому, щоб навчальний заклад належним чином реагував на різноманітні потреби дітей, які його відвідують. Усі види підтримки розробляються у відповідності з інклюзивними принципами й об'єднуються в загальну систему.

Напрямок В. Запровадження інклюзивної практики

Розділ В-1. Управління навчальним процесом та грою.

Розділ В-2. Мобілізація ресурсів.

Напрямок указує на шляхи розвитку практик гри та навчання, що відображає інклюзивну спрямованість культури та політики навчального закладу. При запровадженні такої практики на заняттях і під час гри обов'язково враховуються різноманітні потреби дітей, а самі діти заохочуються до активної участі у грі й навчанні, що базується на їх власному досвіді та знаннях. Члени колективу навчального закладу повинні проявляти активну зацікавленість у пошуках додаткових ресурсів, і не тільки матеріальних. Пошук ресурсів, які можна задіяти для підтримки гри, навчання й повноцінної участі кожної дитини в житті навчального закладу, проводиться серед усіх членів навчального колективу, батьків/опікунів і місцевих громад.

Усі напрями разом спрямовані на створення **плану розвитку інклюзії навчального закладу**; запропоновані назви напрямів і розділів можна використовувати в якості заголовків розділів такого плану. Необхідно мати чітке уявлення про те, що розвиток навчального закладу в напрямі інклюзії обов'язково повинен відбуватися в усіх цих напрямках.

***Інструменти оцінки створення й розвитку
в навчальному закладі інклюзивного навчального середовища:
індикатори та запитання***

У кожному розділі кожного напрямку можуть міститись індикатори в різній кількості, наприклад, від п'яти до вісімнадцяти. Вони задають ті шляхи руху до *інклюзії*, з якими порівнюється поточна ситуація в навчальному закладі з метою виявлення пріоритетних напрямів розвитку. Кожний з *індикаторів* відноситься до одного з важливих аспектів діяльності навчального закладу. У деяких випадках важливість питання — такого як національність, стать або порушення здоров'я — підкреслюється тим, що вони присутні в більшій кількості індикаторів.

Значення кожного з *індикаторів* роз'яснюється за допомогою відповідних запитань. Запитання, що пов'язані з індикаторами, підказують, яким чином можна детально опрацювати їх значення. Ці запитання сприяють глибокому розгляду тієї проблеми, яку виявляє даний індикатор, і допомагають виявити вже існуючі в колективі навчального закладу знання та уявлення, що стосуються даної галузі. Запитання дозволяють точніше визначити поточну ситуацію з інклюзією та пропонують альтернативні шляхи вирішення проблем, а також можуть бути використані в якості критеріїв оцінки створення й розвитку в навчальному закладі інклюзивного навчального середовища.

Деякі із запитань та індикаторів відносяться до повноважень, відповідальності за які несуть не тільки дошкільні установи, а й місцеві управління освіти, наприклад, це можуть бути такі питання, як доступність приміщень дошкільного навчального закладу, офіційне підтвердження наявності «особливих освітніх потреб» або правила прийому в навчальний заклад. Доцільно, щоб дошкільні навчальні заклади та місцеві управління освіти, працюючи в тісній взаємодії, змогли розробити такі правила обладнання приміщень навчального закладу, умови вступу, методи та форми оцінки рівня розвитку дітей, які сприятимуть залученню всіх дітей, які проживають неподалік від навчального закладу, до повноцінної участі в житті цього навчального закладу.

Частина 2

Створення плану розвитку інклюзії дошкільного навчального закладу

Процес використання «Індексу інклюзії» розпочинається з ознайомлення з матеріалами даного посібника та адаптацією їх до умов даного навчального закладу. Важливо зазначити, що цей процес базується на вже існуючих знаннях та уявленнях про інклюзивні підходи в освіті, які мають керівники навчальних закладів, педагогічні працівники, діти, батьки/опікуни, інші соціальні партнери, а процес адаптації дає змогу навчальному закладу відчувати, що запропонований інструмент — це його інструмент. Адаптація матеріалів також дає змогу пізніше інтегрувати їх у діючі види планування роботи загальноосвітнього навчального закладу.

Процес створення плану розвитку інклюзії навчального закладу — це не оцінка компетентності його учасників, а пошук шляхів підтримки педагогічного та професійного розвитку всіх учасників навчально-виховного процесу.

Процес створення плану інклюзивного розвитку інклюзії навчального закладу — це не оцінка компетентності його учасників, а пошук шляхів підтримки педагогічного та професійного розвитку всіх учасників навчально-виховного процесу. Розвиток інклюзивних підходів у дошкільній установі не слід розглядати як механічний процес. Його основа — пошук зв'язків між цінностями, емоціями й діями при ретельному розгляді, аналізі та плануванні. Цей процес рівною мірою стосується як розуму, так і серця. Навчальні заклади повинні створювати сприятливе навчальне середо-

вище для всіх дітей. Вони можуть радикально впливати на досвід дітей і членів колективу, розвиваючи таку культуру, в якій поважають кожного, таку політику та практику, в яких ураховуються всі особливості кожної дитини. Дошкільним навчальним закладам треба брати контроль над розвитком інклюзії за допомогою аналізу того, що вже робиться, визначення пріоритетних напрямів і втілення їх на практиці.

У процесі використання матеріалів посібника можна виокремити такі етапи (рис. 2).

1. Підготовчий:

- Формування координаційної групи.
- Перегляд підходів до планування діяльності навчального закладу.
- Ознайомлення з матеріалами посібника.
- Ознайомлення з основними концепціями за допомогою індикаторів і запитань.
- Підготовка до роботи з іншими групами.

2. Вивчення ситуації з реалізацією інклюзивних підходів у діяльності дошкільного навчального закладу:

- Вивчення думки персоналу та керівних органів.
- Вивчення думки дітей.
- Вивчення думки батьків/опікунів і членів місцевих громад.
- Визначення пріоритетів.

3. Розробка плану розвитку інклюзії навчального закладу:

- Інтегрування визначених пріоритетів у діючий план діяльності навчального закладу.

4. Запровадження пріоритетних напрямів плану інклюзивного розвитку інклюзії ДНЗ (постійно)

- Реалізація визначених пріоритетів.
- Моніторинг та оцінка реалізації плану.

5. Оцінка процесу впровадження розвитку інклюзивних підходів у діяльність ДНЗ (постійно):

- Оцінювання роботи з впровадження інклюзивних підходів у діяльність ДНЗ.
- Продовження роботи з впровадження інклюзивних підходів у діяльність ДНЗ.

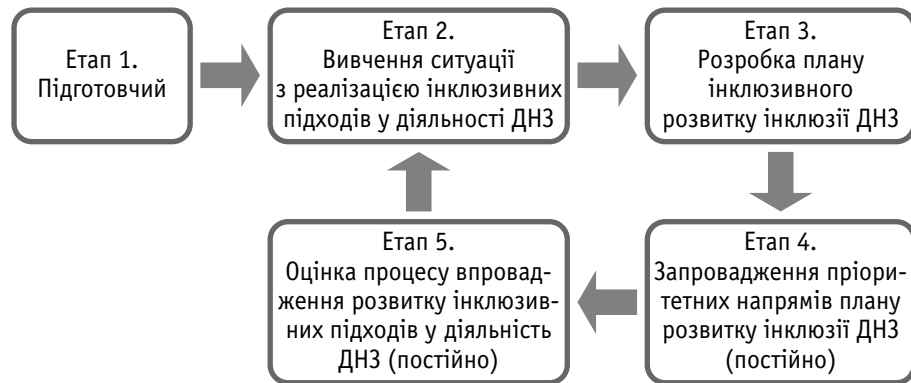

Рис. 2. Етапи використання матеріалів посібника

Якщо робота з впровадження інклюзивних підходів у діяльність навчального закладу буде інтегрована в існуючі плани навчально-виховної роботи, відповідно етапи 1, 2 і 3 треба завершити задовго до розробки плану діяльності навчального закладу на наступний рік, для того щоб визначені пріоритети можна було включити в цей новий план.

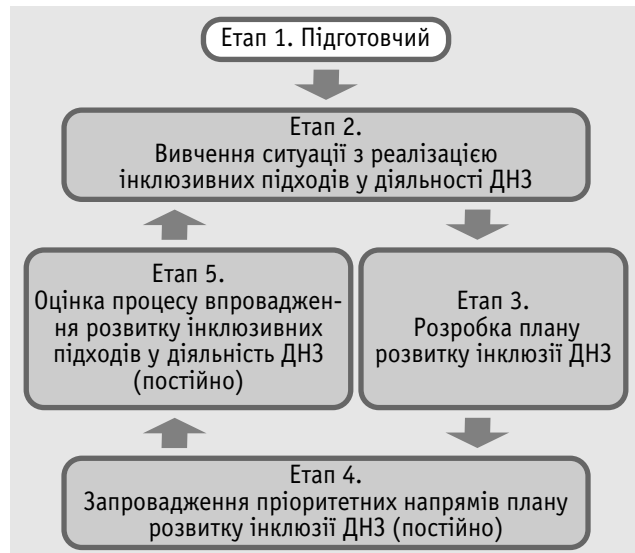
Планування діяльності навчально-виховного процесу в навчальному закладі — це завжди складний процес. Процес планування та реалізації пріоритетних напрямів розвитку інклюзії навчального закладу може призвести до того, що педагогічні працівники і самі діти внесуть у культуру, політику та практику дошкільної установи зміни, які є досить значними та менш передбачуваними, ніж проста робота з реалізації одного із «планових» пріоритетів.

Під час дослідження існуючих у дошкільному навчальному закладі культури, політики та практики можуть стати очевидними ті можливості для розвитку інклюзії, які раніше були непомітними. Наприклад, члени колективу навчального закладу можуть виявити, що в деяких аспектах дошкільна установа є менш інклюзивною, ніж уважалось раніше. Цей негативний факт можна збалансувати виявленням тих прихованих ресурсів, що будуть спрямовані на підтримку гри, навчання й повноцінної участі в житті навчального закладу дітей, батьків/опікунів і місцевих громад.

Досить ефективним для підвищення інформованості про розвиток інклюзивних підходів у діяльності ДНЗ може бути семінар, який проводитиме для членів координаційної групи навчального закладу особа, яка володіє сучасними підходами до процесів планування, знанням основних принципів інклюзивної освіти, а також знанням нормативно-правової бази дошкільної освіти.

Етап 1. Підготовчий

- Формування координаційної групи.
- Перегляд підходів до планування діяльності дошкільного навчального закладу.
- Ознайомлення з матеріалами посібника.
- Ознайомлення з основними концепціями за допомогою індикаторів і запитань.
- Підготовка до роботи з іншими групами

Першим етапом роботи з розвитку інклюзивних підходів у навчально-виховному процесі ДНЗ є створення координаційної групи, склад якої відображає реальний стан інклюзії в навчальному закладі. Ця група розробляє напрями розвитку інклюзивних підходів у навчально-виховному процесі навчального закладу та працює над їх інтегруванням у щоденну практику роботи. Члени координаційної групи інформують усіх членів педагогічного колективу про напрями розвитку інклюзивних підходів у навчально-виховному процесі та організують умови для їх застосування. Цей етап треба завершити протягом двох-трьох місяців до початку в дошкільній установі навчального року.

Формування координаційної групи

Для того щоб робота з розвитку інклюзивних підходів у навчально-виховному процесі була доцільною та ефективною, необхідно залучати до цього процесу всіх членів колективу навчального закладу. У склад координаційної групи бажано включити завідувача дошкільного навчального закладу, заступників, методистів, педагогів, інших фахівців. Група має також відображати гендерну й етнічну ситуацію закладу і може включати в себе представників батьків/опікунів дітей, керівників або працівників закладу, безпосередньо не пов'язаних з педагогічною діяльністю. Під час роботи із планування інклюзивних підходів у діяльності навчального закладу до діяльності групи можна залучати нових учасників. Навчальні заклади можуть відрізнятися за чисельністю дітей, іншими показниками, відповідно, і склад координаційних груп у них буде різним.

Кожний член координаційної групи повинен мати власний набір матеріалів посібника. У ньому можуть міститись додаткові індикатори та запитання, аналіз консультацій, слайди для презентацій тощо.

Для того щоби більш чітко структурувати роботу координаційної групи, далі наводиться **набір із 12-ти завдань, які координаційній групі слід виконати на цьому етапі**. Ці завдання можна виконувати під час семінарів для педагогічних працівників та інших співробітників, що дасть їм можливість знайти способи використання матеріалів посібника.

Інклюзивний підхід до роботи

Координаційна група має стати прикладом інклюзивного підходу до роботи. Вона повинна працювати в дусі співробітництва, стежити за тим, щоби прислухались до думки кожного, незалежно від статі, походження чи статусу, й за тим, щоб ніхто не монополізував процес обговорення. Члени координаційної групи повинні довіряти один одному й відчувати, що вони можуть вільно та впевнено обговорювати будь-яке питання. Кожний із членів координаційної групи повинен висловлювати свою думку так, щоб заохочувати інших до обговорення та дискусії. Відмінності в думках повинні вітатись і сприйматись як ресурс, що сприяє стимулюванню рефлексії всієї групи.

«Зовнішній друг»

Для координаційних груп, особливо на початку роботи, дуже корисно встановити довірливі взаємовідносини із «зовнішнім другом». Це може бути людина, яка безпосередньо не пов'язана з роботою навчального закладу, але досить добре знайома з ним, може надати необхідну підтримку, запропонувати нові шляхи розвитку навчального закладу, проявляє зацікавленість у результатах реформ, які проводить навчальний заклад. Ця людина обов'язково повинна довіряти координаційній групі, а також їй необхідно розуміти, що деякі з дискусій, до яких вона може залучитись, можуть мати делікатний характер. «Зовнішнім другом» повинна бути людина, яка володіє сучасними підходами до процесів планування та реалізації пріоритетних напрямів розвитку інклюзії, знанням нормативно-правової бази загальної середньої освіти, яка може допомогти в розв'язанні проблем навчального закладу, у зборі та аналізі думок членів колективу, керівників, батьків/опікунів та дітей про питання розвитку інклюзивних підходів у навчально-виховному процесі.

З досвіду роботи відомо, що в якості «зовнішніх друзів» часто залучаються педагоги з інших шкіл, шкільні психологи або працівники сфери вищої освіти. «Зовнішній друг» може слідкувати й за тим, щоби члени координаційної групи не уникали обговорення спірних і складних питань, обґрунтовуючи при цьому власні погляди та позиції.

Приклад: «Що я бажаю своєму сину»

«Мій веселий і чудовий син прекрасно почуває себе таким, яким він є. Він любить грати у футбол, малювати, грається з машинками та сміється так само, як і будь-яка шестирічна дитина. У нього синдром Дауна. Для нього це не проблема. Його не треба змінювати чи лікувати. Йому потрібно бути залученим і брати участь у повноцінному житті. Саме тому посібник — справжній подарунок для нас, батьків. Він допоміг нам

дізнатися, що ще треба змінити в самій установі, у навчальному плані й у свідомості людей, які його оточують, щоб мій син Сашко залишався в центрі життя дитячого садка, там, де й повинен бути.

Наша координаційна група складається з вихователя, завідувача дитячого садка, методиста і мене в якості представника батьків. «Зовнішнім другом» ми вибрали шкільного психолога з іншого району.»

Перегляд підходів до планування діяльності навчального закладу

Ця робота дає можливість переглянути процес планування діяльності навчального закладу. Підходи до планування в різних навчальних закладах можуть суттєво відрізнятись. У деяких дошкільних установах ними системно може займатись велика група людей. В інших навчальних закладах документ може готуватись на вимогу керівних органів управління, і в його розробці можуть брати участь усього кілька членів колективу.

Напевно, у розвитку інклюзивних підходів у навчальному закладі значну роль відіграють багато інших чинників, які не відображені в даному посібнику. Їх можуть ініціювати сам навчальний заклад або ж вони проявляються у відповідь на будь-яку місцеву чи національну ініціативу. Для покращення координації дій, аналізу змісту та напрямів діяльності навчального закладу, викладених у плані розвитку інклюзії навчального закладу, допоможуть завдання, які представлені нижче, що також дозволять зробити знання, отримані однією групою, доступними для інших.

Завдання 1. Перегляд підходів до планування діяльності ДНЗ (рекомендований час — 1 година).

Члени координаційної групи можуть використовувати такі запитання, щоб організувати процес перегляду підходів до планування діяльності навчального закладу:

- Як розробляється план діяльності навчального закладу? Хто залучається до цього процесу?
- Який зміст цього плану?
- Як він реалізується?
- Яким чином відбувається процес моніторингу та оцінки виконання плану?
- Як можна покращити процес планування діяльності навчального закладу та його зміст?

Вивчення наявних знань, використовуючи ключові концепції та механізм оцінювання процесу впровадження плану розвитку інклюзії в діяльність навчального закладу

Перед тим як знайомити інших учасників навчального процесу з матеріалами посібника, члени координаційної групи повинні виробити загальний підхід до даного процесу. Для початку можна обговорити вже наявні знання, використовуючи механізм оцінювання процесу впровадження плану розвитку інклюзії в діяльність навчального закладу та ключові концепції інклюзії. Потім доцільно обговорити додаткові запитання, що виникають при використанні індикаторів. **Завдання 2, 3 й 4** допоможуть систематизувати знання; їх також можна використовувати при проведенні педагогічних рад, робочих зустрічей і «круглих столів». Члени координаційної групи повинні пам'ятати, що на цій стадії всі ідеї про розвиток інклюзивних підходів у роботі навчального закладу знаходяться на стадії обговорення, і це буде відбуватись, доки не будуть розглянуті всі існуючі в початковому закладі точки зору на дані питання.

Завдання 2. Що таке інклюзивна освіта? (30 хвилин)

Члени координаційної групи повинні поділитися своїми уявленнями про інклюзивну освіту, відповідаючи на такі запитання:

- Якою мірою інклюзивна освіта асоціюється з дітьми, які мають особливі освітні потреби?
- Якою мірою інклюзія асоціюється з дітьми, чия поведінка вважається проблемною?

Основні ідеї концепції інклюзивної освіти наведені нижче. Ідеї, які в ній розглядаються, є провідними для запровадження інклюзивного навчання.

Інклюзивна освіта включає:

- Визнання рівноцінності для суспільства всіх дітей і педагогічних працівників.
- Підвищення ступеня участі дітей у навчальному процесі й позашкільних заходах та одночасне зниження рівня ізоляваності частини дітей.
- Зміни в політиці навчального закладу, практиці та організаційній культурі з метою приведення їх у відповідність з різноманітними потребами дітей, які відвідують даний навчальний заклад.
- Подолання бар'єрів на шляху отримання якісної освіти та соціалізації всіх дітей, а не тільки дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами.
- Аналіз і вивчення спроб подолання бар'єрів і покращення доступності навчальних закладів для окремих категорій дітей. Проведення реформ і змін, спрямованих на користь усіх дітей.
- Переконавання, що відмінності між дітьми — це ресурс, що сприяє педагогічному процесу, а не перешкоди, які необхідно долати.
- Визнання прав дітей на отримання освіти в загальноосвітніх навчальних закладах, що розташовані за місцем проживання.
- Покращення ситуації в навчальних закладах у цілому як для дітей, так і для педагогів.
- Визнання ролі навчальних закладів не тільки в підвищенні академічних показників дітей, а й у розвитку місцевих громад.
- Розвиток партнерських відносин між навчальними закладами та місцевими громадами.
- Визнання того, що інклюзія в освіті — це один з аспектів інклюзії в суспільстві.

Інклюзія передбачає зміни. Це безперервний процес навчання та активної участі всіх дітей і дорослих у житті закладу. Це ідеал, до якого можна прагнути, але якого не можна досягнути повністю.

Ідеї, які є провідними для запровадження інклюзивної освіти, варто коротко обговорити на засіданні координаційної групи. Досвід показує, що цій діяльності не варто приділяти занадто багато часу. Обговорення питань інклюзивної освіти часто дозволяє виявити стійкі уявлення про неї. Малоймовірно, що всі досягнуть згоди в кожному аспекті інклюзії. Тим не менше, варто досягти згоди в тому, що інклюзивна освіта стосується всіх учнів, які навчаються в цьому закладі, й насамперед дітей,

які стикаються з певними бар'єрами на шляху отримання якісної освіти та соціалізації. Для досягнення цієї мети необхідно реформувати культуру, політику та практику навчального закладу. Необхідно врахувати, що вирішення суперечок про загальні питання інклюзії може забрати багато часу, й у той же час розуміння інклюзії розвивається та поглиблюється в міру роботи з нею.

Завдання 3. Бар'єри і ресурси (20 хвилин)

Координаційна група повинна провести засідання, на якому розглянути такі питання:

- Які бар'єри виникають перед дітьми на шляху отримання якісної освіти та повноцінної участі в житті навчального закладу в результаті існуючих у ньому культури, політики та практики?
- Хто зіштовхується з цими бар'єрами?
- Які ресурси можна мобілізувати для підтримки та подальшого розвитку організаційної культури, політики та практики в питаннях запровадження інклюзивної освіти?

Завдання 4. Що таке підтримка? (20 хвилин)

Широке визначення підтримки формулюється в такому вислові: *«Підтримка — це всі види діяльності, які дають навчальному закладу можливість належним чином реагувати на різноманітність потреб усіх дітей»*. Координаційній групі варто розглянути такі питання:

- Які види діяльності навчального закладу можуть уважатись підтримкою?
- Яку підтримку має на увазі визначення терміна «підтримка» по відношенню до діяльності всіх членів колективу навчального закладу?
- Що це визначення має на увазі у сфері координації діяльності з надання підтримки в навчальному закладі?

Проведення моніторингового дослідження з використанням індикаторів

Координаційній групі слід ретельно ознайомитися з індикаторами та додатковими запитаннями, анкетами та технологією їх використання для вивчення стану культури, політики та практики навчального закладу. Їх систематичне використання сприяє детальному вивченню ефективності запровадження інклюзивної освіти в навчальному закладі, а також дає можливість вчасно розв'язати ті проблеми, на які раніше не звертали увагу.

Завдання 5. Використання індикаторів і визначення запитань, що потребують подальшого розгляду (25 хвилин)

На цьому етапі визначаються запитання, які можуть вимагати більш ретельного розгляду в майбутньому (див. відповідний список індикаторів). Індикатори подаються на розгляд або у формі анкет, або у формі карток, на яких написано по одному індикатору. Анкети можна заповнювати індивідуально, а потім порівнювати, щоб обговорити різно-

манітні підходи. Інший спосіб — сортування карток на чотири групи в залежності від того, наскільки точно написані на них індикатори характеризують даний навчальний заклад. Кожний з індикаторів оцінюється в один із чотирьох способів: «повністю погоджуюсь», «погоджують певною мірою», «не погоджуюсь», «потрібна додаткова інформація». При сортуванні картки розподіляються між групами з такими ж назвами. Група «Потрібна додаткова інформація» використовується в тих випадках, коли значення індикатора незрозуміле або інформації для прийняття рішення недостатньо. Значення індикатора можна прояснити, знайшовши його в підрозділі 4.3 та проглянувши запитання, додані до нього.

У кінці анкети є вільне місце, де кожний учасник опитування може сформулювати та записати свої власні ідеї, як правило, не більше п'яти, із приводу пріоритетних напрямів розвитку навчального закладу. Заповнення анкет або сортування карток потрібне для того, щоб визначити пріоритетні напрями для створення плану інклюзивного розвитку навчального закладу. При використанні анкет варто пам'ятати, що узагальнювати слід саме пріоритети, а не відповіді на всі запитання. Детальний аналіз анкет, складання графіків, діаграм і таблиць можуть забрати багато часу й віддалити початок роботи групи над реалізацією інклюзивних підходів у навчальному закладі. У координаційній групі необхідно організувати обговорення ідей і запитань, які виникли при використанні індикаторів і потребують детального розгляду в майбутньому.

Це завдання дає також можливість оцінити досвід використання анкет. Усі індикатори треба записати, а погодження з ними відповідає мірі позитивного оцінювання закладу. Учасникам координаційної групи варто пам'ятати про цю небезпеку й вимагати один від одного доказів різних точок зору.

Завдання 6. Обговорення індикаторів (20 хвилин).

Координаційна група повинна виділити індикатор, в якому, на її думку, навчальний заклад має достатньо хороші показники, і ще один, який вимагає суттєвої роботи. У кожному з випадків необхідно надати докази на підтримку своєї точки зору:

- До якої міри група досягла консенсусу за конкретним індикатором?
- Якими фактами можна підкріпити думки членів координаційної групи про цей індикатор?
- Які факти свідчать про те, що інші індикатори (можливо, ті, які належать до інших напрямів) не суперечать вибраному індикатору?
- Яка додаткова інформація може бути корисною?

Завдання 7. Об'єднання індикаторів і запитань: культура, політика та практика навчального закладу (35 хвилин).

Індикатори завжди пов'язані із запитаннями, які пояснюють їх значення. Розбившись на пари, учасники координаційної групи повинні відібрати два індикатори: один, за яким показники навчального закладу оцінюються як високі, та інший, що потребує подальшої роботи.

Індикатор, що розглядався в завданні 6, також необхідно використовувати. Хоча запитання передбачають варіанти відповіді «так/ні», необхідно розуміти, що насправді кожне запитання має виявляти «до якої міри», або наскільки «так/ні». Відповіді можуть бути тими ж, що використовувались для висловлення згоди з індикаторами: «повністю погоджуюсь», «погоджують певною мірою», «не погоджуюсь», «потрібна додаткова інформація».

Вибрані індикатори та супутні їм запитання варто розглядати так:

- Наскільки доречними є запитання?
- Які запитання необхідно додати?
- Який напрям розвитку навчального закладу передбачають ці запитання?

Учасники координаційної групи повинні творчо працювати із запитаннями, змінюючи їх і доповнюючи, щоб анкети були пристосовані до розв'язання проблем конкретної школи.

Завдання 8. Огляд усіх індикаторів і запитань (1 година).

Це завдання можна виконати в перервах між зустрічами. Члени координаційної групи працюють індивідуально, ознайомлюючись із запитаннями та індикаторами. Метою є ознайомлення із запропонованим переліком індикаторів і запитань до них, а не всебічне вивчення існуючих проблем навчального закладу. Кожному члену координаційної групи варто відповісти на кожне запитання, відмічаючи особливості й, за необхідності, додаючи нові запитання. Далі члени групи обмінюються новою інформацією про індикатори й запитання. Іноді запитання показують, що деякі аспекти діяльності навчального закладу можна змінити без зусиль. Інші запитання можуть привернути увагу до проблем, для розв'язання яких потрібні час і певні ресурси.

Завдання 9. Визначення пріоритетів і напрямів, що вимагають втручання.

Коли в одному зі шляхів вибраний напрям розвитку, може одразу стати зрозуміло, які дії варто вжити в інших напрямках. Наприклад, якщо в якості пріоритету в напрямі В вибрана боротьба із залякуванням і побиттям слабких або молодших учнів, то цю стратегію треба пов'язувати зі стратегією встановлення відносин у напрямі А.

Коли група працює з індикатором, вона повинна враховувати у своїй роботі такі питання:

- Які дії необхідно вжити в інших напрямках, щоб розвиток за вибраним індикатором був стійким?
- Як можна використовувати запитання для більш детального дослідження проблеми?
- Як вибраний індикатор може сприяти подальшому розвитку навчального закладу?

Завдання 10. Використання оглядового аркуша (20 хвилин).

У частині 4 наводиться зразок анкети, яка використовується для

фіксації пріоритетних напрямів розвитку навчального закладу. Для того щоб досягти сталого розвитку, роботу треба проводити за всіма напрямками. Пріоритетний напрям розвитку може відобразитись у вигляді окремого індикатора або групи індикаторів, одного запитання або групи запитань, що мають для навчального закладу першочергове значення, однак не позначений серед індикаторів і запитань з переліку.

Завдання 11. Підбиття підсумків роботи групи (20 хвилин).

Членам координаційної групи варто подумати про те, наскільки робота з індикаторами та запитаннями допомогла розширити їхні знання про практику, політику й культуру навчального закладу, які вивчались у завданнях 2, 3 й 4. Для цього можна відповісти на такі запитання:

- Що робиться в навчальному закладі для подолання бар'єрів на шляху до отримання якісної освіти та соціалізації учнів?
- Що необхідно переглянути?
- Що потребує подальшого вивчення?
- Які нові ініціативи необхідні?

Завдання 12. Виявлення й подолання бар'єрів, що перешкоджають роботі на шляху розвитку інклюзії дошкільного навчального закладу.

Після ретельного ознайомлення з матеріалами посібника члени координаційної групи можуть зрозуміти, яким чином процес, описаний у завданнях 1–12, можна найкращим чином запровадити в навчальному закладі, та проблеми, які доведеться розв'язувати в подальшому. Варто розглянути такі питання:

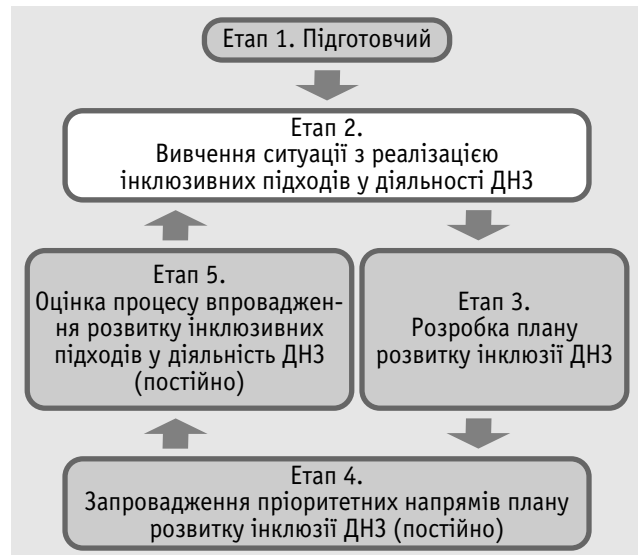
- З якими бар'єрами на шляху запровадження плану розвитку інклюзії навчального закладу доведеться зіткнутись?
- Як можна ці бар'єри подолати?
- Як найкращим чином можна використовувати вищезазначені підходи до планування інклюзивного розвитку навчального закладу?

Підготовка до роботи з іншими групами

Перед тим як почати роботу з іншими групами, учасники координаційної групи повинні ознайомитися зі змістом роботи на етапах 2–5 та обговорити їх.

Етап 2. Вивчення ситуації з реалізацією інклюзивних підходів у діяльності навчального закладу (два місяці)

- Вивчення думки персоналу та керівних органів.
- Вивчення думки дітей.
- Вивчення думки батьків/опікунів і членів місцевих громад.
- Визначення пріоритетів

На цьому етапі координаційна група **використовує ті знання про впровадження інклюзивних підходів у діяльність навчального закладу**, які вона отримала раніше, щоби більш ефективно співпрацювати з іншими педагогічними працівниками та співробітниками навчального закладу, а також з керівниками, дітьми, батьками/опікунами та іншими членами місцевої громади. Результати такої роботи треба розглянути та на їх основі прийняти рішення про початок подальших, більш детальних досліджень. Після цього визначатимуться пріоритетні напрями розвитку навчального закладу.

Цей етап, як і вся робота з використання інклюзивних підходів до процесу планування навчального закладу, може проходити по-різному. Координаційна група несе відповідальність за те, щоб визначити найкращий спосіб дій на цьому етапі.

Вивчення думки членів колективу та керівників

Досліджуючи наявні знання членів колективу та керівників про існуючий стан запровадження інклюзивних підходів у діяльність навчального закладу, члени координаційної групи використовують ті ж самі ключові концепції та структуру оцінки. Для більш ретельного розгляду пріоритетних напрямів розвитку використовуються індикатори та супутні запитання.

Підхід до збору інформації про діяльність навчального закладу залежить від його розміру й типу. У великому навчальному закладі, можливо, неефективно працювати відразу з усіма співробітниками, за винятком перших загальних інформаційних зборів. Залучення до процесу засвоєння підходів до **дослідження та планування розвитку інклюзії ДНЗ** може проводитись у цьому випадку в напрямках і завданнях, з кожним з яких пов'язаний один із членів координаційної групи. Для розгляду різних питань можуть знадобитися групи різного складу.

Усі думки, висловлені під час консультацій, використовуються як основа для дискусій і подальших досліджень. Можна розробити кілька

стратегії збору інформації, щоб ті, хто не може відвідувати збори або соромиться виступати перед великою аудиторією, мали можливість висловити свою думку. Наприклад, координаційна група може проводити окремі збори для технічних працівників. Також можна проводити індивідуальні опитування за індикаторами та запитаннями, які наведені в частині 4.

«День співробітника»

Один з можливих способів збору інформації, наприклад, — це проведення Дня співробітника, коли члени колективу та його керівники працюють разом. Якщо все проводиться належним чином, то члени колективу не тільки самі набудуть досвід роботи в інклюзивному середовищі серед колег, а й будуть проявляти ентузіазм у питаннях реалізації інклюзивних цінностей на рівні всього навчального закладу. Опис такого заходу наводиться в таблиці (час проведення заходу орієнтовний). Він практично повторює дії, які описані в наборі із 12-ти завдань першого етапу діяльності координаційної групи. У Дні співробітника можуть брати участь і люди ззовні, а також можуть співпрацювати відразу кілька навчальних закладів, особливо якщо один з них уже має досвід роботи в інклюзивному навчальному середовищі.

Перед проведенням цього заходу необхідно розробити план та адаптувати його до конкретних умов дошкільної установи. Слід прийняти рішення про те, як будуть обговорюватись індикатори і чи треба буде виготовити копії анкет. В анкету треба включити всі думки, висловлені працівниками різних груп. На основі власного досвіду координаційна група вирішує, скільки часу знадобиться її учасникам для виконання завдань. Необхідно постійно заохочувати учасників до активності та концентрації уваги на завданнях даного дослідження. Дехто з них, ознайомлюючись із матеріалами, може розгубитись, тому що вважає, що від нього вимагають змінити все й відразу. Слід підкреслити, що метою заходу є вибір пріоритетних напрямів розвитку, а не всеосяжна раптова зміна в інклюзії школи.

Розклад заходів «Дня співробітника»

Час проведення	Назва заходу
9:30–10:00	Ознайомлення із ключовими концепціями розвитку інклюзії навчального закладу та структурою його оцінки (<i>усі співробітники дошкільної установи</i>)
10:00–11:00	Система оцінки процесу впровадження розвитку інклюзивних підходів у діяльність ДНЗ. <i>Завдання 3 (робота в малих групах)</i>
11:00–11:30	<i>Чай/кава</i>
11:30–12:30	Робота з індикаторами. <i>Завдання 5 і 6 (робота в малих групах)</i>
12:30–13:30	<i>Обід</i>
13:30–14:30	Робота з індикаторами та запитаннями. <i>Завдання 7 і 8 — робота триває й після проведення «Дня співробітника» (робота в малих групах)</i>

14:30–15:30	Обмін ідеями про подальший розвиток і більш ретельне дослідження. <i>Завдання 9 і 10</i> (малі групи, а потім і всі співробітники).
15:30–15:45	Планування подальших дій (проводить координаційна група)

Визначення питань для більш детального розгляду в майбутньому

Часто буває, що як тільки люди починають працювати з індикаторами та запитаннями, вони досить скоро починають розуміти, в яких сферах діяльності навчального закладу необхідні зміни. У деяких випадках, перш ніж рішення буде прийнято, може знадобитись більш докладне дослідження ситуації. Також можуть виникнути питання, в яких відразу буде досягнуто повне порозуміння і якими співробітники бажають зайнятися негайно. Однак слід пам'ятати, що пріоритетні напрями розвитку інклюзії навчального закладу можна визначити тільки після збору всієї інформації й завершення циклу консультацій.

Планування подальших дій

Наприкінці «Дня співробітника» голова координаційної групи розповідає, яким чином будуть застосовуватися зібрана інформація, думки педагогічних працівників та інших співробітників навчального закладу. Координаційна група обов'язково повинна завершити процес збору інформації у співробітників і керівників навчального закладу. У деяких питаннях може знадобитись додаткова інформація батьків/опікунів та інших членів колективу школи. Координаційна група також повинна вирішити, яким чином буде збиратись інформація в тих, хто не зміг взяти участь у цьому заході.

Вивчення думки дітей навчальних закладів

Навчальні заклади, які використовують посібник, повинні розуміти, що один з найбільш корисних способів виявлення бар'єрів і ресурсів — це консультації з дітьми.

Навчальні заклади, які використовують посібник, повинні розуміти, що один з найбільш корисних способів виявлення бар'єрів і ресурсів — це консультації з дітьми. Збір інформації про установу в рамках процесу запровадження посібника можна інтегрувати в навчальні програми або у виховну роботу. Усі діти повинні мати можливість зробити свій внесок у проведення цього дослідження, хоча фактор часу може не дозволити провести детальне обговорення всіх питань з усіма дітьми. Спрощений і скорочений список індикаторів наводиться в частині 4 (опитувальний лист 2); до цього списку можна додати запитання, важливі для конкретного закладу.

Маленьким дітям краще зачитувати запитання вголос і заохочувати до того, щоб вони давали обдумані й чесні відповіді, а не ті, які сподобаються вихователям.

Вивчення думки батьків/опікунів і членів місцевих громад

Консультації з батьками/опікунами та членами місцевих громад допомагають установити діалог між сім'єю й навчальним закладом. Як і для дітей, анкети для батьків/опікунів створюються на основі скороченого списку індикаторів з доданням конкретних запитань, що стосуються ситуації саме в даному навчальному закладі. Приклад анкети для батьків наводиться в частині 4. Анкети можна розробляти у співпраці з батьками-активістами, які входять у склад батьківських комітетів.

Координаційна група може зустрітися з батьками й поза дошкільним закладом, якщо в такий спосіб можна залучити до цього обговорення більше людей. Необхідно також, за можливості, забезпечити кілька способів спілкування та комунікації з батьками дітей і членами місцевої громади.

Групи можуть почати з розгляду таких питань:

- Що може допомогти покращити навчання вашої дитини (дітей) у цьому навчальному закладі?
- Як зробити, щоби під час навчання ваша дитина відчувала себе більш щасливою?
- Що ви більше всього хотіли би змінити в навчальному закладі?

Після дискусії можна використати анкети. У такий же спосіб можна отримати інформацію в тих, хто не був присутній на зборах.

Буде корисно дізнатись про думку не тільки батьків, а й людей, які мешкають поблизу навчального закладу.

Визначення пріоритетних напрямів розвитку інклюзії навчального закладу

Що треба змінити у культурі, політиці та практиці дошкільного навчального закладу, щоб допомогти в отриманні якісної освіти та досягти більш повної участі в житті навчального закладу всіх дітей?

Аналіз фактів

Для визначення загальних пріоритетів координаційна група досліджує й аналізує пріоритети, вибрані всіма опитаними особами. Ця діяльність передбачає значний обсяг роботи, особливо у великих навчальних закладах. «Зовнішній друг» може суттєво допомогти в цьому процесі. Деякі навчальні заклади також залучали до цієї роботи й інших людей, наприклад, шкільних психологів, представників вищих навчальних закладів. Оскільки консультації з визначення пріоритетів тривають досить довго, думки всіх опитаних можна певним чином згрупувати. Буде краще, якщо інформація, отримана в учнів, батьків, членів педагогічного колективу та керівників, зберігатиметься окремо. Так можна вивчити відмінності в поглядах цих груп на пріоритети розвитку, виявлені в результаті цих опитувань. Можливо, слід окремо зберігати й інформацію, отриману у викладачів різних предметів і навчальних дисциплін.

Збір додаткової інформації

Для остаточного визначення пріоритетних напрямів розвитку інклюзії навчального закладу може знадобитися збір додаткової інформації. Під час проведення необхідних консультацій обов'язково з'являться питання,

які потребують подальшого вивчення. Наприклад, може знадобитись вивчити графік відвідувань дітей за національними групами та статевою ознакою. Додаткова інформація необхідна й у тому випадку, якщо одна група опитаних піднімає питання, що має відношення до іншої групи. Наприклад, нових членів колективу можна спитати про те, як вони уживаються в колективі.

Збір додаткової інформації можна поєднати з роботою зі здійснення змін у навчальному закладі. Наприклад, оцінка пріоритетів, пов'язаних з напрямом В, має на увазі, що педагогічні працівники приділяють увагу тому, як працюють їхні колеги, щоби потім запропонувати способи покращення викладання, що саме по собі підсилює дух співпраці та призводить до позитивних результатів у всьому навчальному закладі.

Складання списку пріоритетів

Остаточне визначення пріоритетів — це не просто відбір думок, які найбільш часто висловлювались під час консультацій. Координаційна група повинна простежити за тим, щоб думки менш впливових груп, а особливо дітей і батьків, не «загубились» і були відображені в остаточному списку. Пріоритети, відображені в цьому списку, будуть сильно відрізнятися своїми масштабами й тим, яка кількість часу та ресурсів буде необхідна для їх утілення. Слід також визначити пакет довгострокових і короткострокових пріоритетів.

Система оцінки, що містить напрями та розділи, перелік яких наведений нижче, використовується при завершенні даного етапу. Члени координаційної групи повинні приділяти особливу увагу тим пріоритетам, які хоча й належать до одного напрямку, впливають і на інші два. Координаційна група повинна оцінити, чи були виділені пріоритети, що відносяться до кожного з розділів опитування. Більшість пріоритетів обов'язково вимагатимуть мобілізації наявних у навчальному закладі ресурсів. Може з'ясуватись також, що пріоритети, можливо, уже відображені в наявних планах діяльності навчального закладу. Після того як координаційна група виробить свої пропозиції із пріоритетних напрямів інклюзивного розвитку навчального закладу, їх необхідно обговорити з керівниками та членами трудового колективу навчального закладу.

Нижче наведений перелік пріоритетів розвитку інклюзії, що були визначені навчальними закладами, які використовували матеріали посібника.

Пріоритети розвитку навчального закладу, визначені у процесі запровадження матеріалів посібника

- Запровадження у практику навчального закладу ритуалів привітання нових дітей і співробітників і прощання з ними.
- Навчання співробітників найкращих способів підтримки різноманітності.
- Покращення доступності навчального закладу для дітей і дорослих з порушеннями розвитку.
- Пропаганда позитивного погляду на національну різноманітність дітей і співробітників.
- Інтеграція всіх видів підтримки в навчальне середовище.
- Формування навичок взаємодопомоги дітей під час навчання.

- Запровадження політики шанобливого та уважного ставлення дітей один до одного.
- Покращення процесу адаптації нових дітей.
- Підвищення рівня участі дітей у прийнятті рішень про управління навчальним закладом.
- Запровадження політики взаєморозуміння всіх учасників навчально-виховного процесу.
- Створення позитивного іміджу навчального закладу.

Етап 3. Розробка плану інклюзивного розвитку інклюзії навчального закладу

- Інтегрування визначених пріоритетів у діючий план діяльності навчального закладу

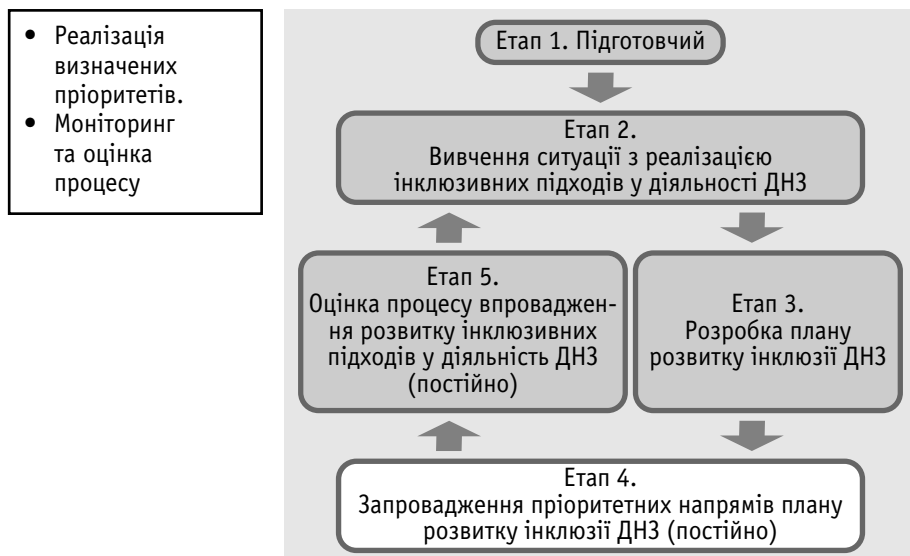
На третьому етапі для координаційної групи стає необхідним та актуальним проведення низки тематичних зустрічей з тими працівниками, які є відповідальними за розробку плану діяльності навчального закладу для того, щоби спільно з ними переглянути та модифікувати наявний план розвитку. Співробітники, які відповідають за процес планування, повинні внести зміни в нього відповідно до тієї інформації, яка була отримана в результаті пропозицій про пріоритетні напрями розвитку інклюзії навчального закладу. Якщо прийнято рішення, що пріоритети, вибрані координаційною групою, треба включити в комплексний план діяльності навчального закладу, то з цього моменту координаційна група стає однією із груп, створених у навчальному закладі для розробки такого плану, а сам план може називатися планом розвитку інклюзії навчального закладу.

Пріоритетні напрями розвитку

Особи, відповідальні за розробку плану розвитку інклюзії навчального закладу, висувають пропозиції про пріоритети, визначені під час роботи координаційної групи. Необхідно уважно й детально розглянути кожний із пріоритетів, беручи до уваги його масштаб і важливість, час

і ресурси, необхідні для його реалізації, та інші моменти. Відповідальність за перевірку процесу виконання кожного із пріоритетів несуть «закріплені» за цим пріоритетом члени координаційної групи, тим не менше, відповідальність за втілення всього плану в цілому є спільною. Необхідно розробити критерії оцінки успішності реалізації такого плану. В якості основи для визначення цих критеріїв можна використовувати запитання, наведені в підрозділі 4.3. Вони засновані на індикаторах, які відповідають певним проблемам, і можуть бути доповнені запитаннями з інших індикаторів того ж самого чи інших напрямів, які пов'язані з розвитком у вибраній галузі. Група планування розглядає всі виділені пріоритети і те, яким чином ці пріоритети можуть сприяти розвитку інклюзії в навчальному закладі; за необхідності у план можна вносити відповідні зміни. Наприклад, може знадобитись перегляд процесу реалізації пріоритетних напрямів розвитку інклюзії, якщо в навчальному закладі намічено проведення комплексної відомчої перевірки. Іноді буває досить складно змінити пріоритет таким чином, щоб він призвів до активізації дій з розвитку інклюзії в навчальному закладі.

Етап 4. Запровадження пріоритетних напрямів розвитку інклюзії навчального закладу (постійно)

Четвертий етап означає запровадження пріоритетних напрямів розвитку інклюзії навчального закладу, а також його моніторинг. На цьому етапі також може знадобитись додаткове вивчення ситуації в навчальному закладі, поєднане із практикою. Співробітництво, регулярне спілкування та спільна відданість цінностям інклюзії сприяють розвитку навчального закладу. Усі досягнення педагогічної спільноти, отримані у процесі впровадження плану розвитку інклюзії, оцінюються на основі критеріїв, викладених у плані розвитку навчального закладу. Ці досягнення фіксуються в письмовій формі протягом року.

Усі залучені у процес повинні зберігати відданість цій справі протягом усього періоду впровадження плану розвитку інклюзії навчального закладу. Це може бути складно, тому що в цей період сумніву піддаються переконання й цінності членів педагогічного колективу, що, безумовно, може викликати в них певний супротив. При втіленні пріоритетів не можна ігнорувати важливість змін навчального середовища. Створення більш інклюзивного навчального середовища може продовжуватись кілька років. У свою чергу, такі зміни підтримують залучення співробітників, керівників, дітей і батьків у зміну атмосфери навчального закладу.

Деякі працівники, діти або батьки можуть бути не згодні з вибраними напрямками розвитку навчального закладу. Група планування в такому випадку повинна заохочувати дискусії і прагнути до такої зміни вироблених рекомендацій, утілення яких залучить як можна більше людей.

Група планування постійно інформує всіх зацікавлених осіб про досягнення на загальних зборах, зустрічах співробітників через інформаційні бюлетені, методичні матеріали, на періодичних заходах, педагогічних радах тощо. Група має не тільки надавати інформацію, а й урахувати зворотний зв'язок, особливо з тими, у кого менше можливостей бути почутими.

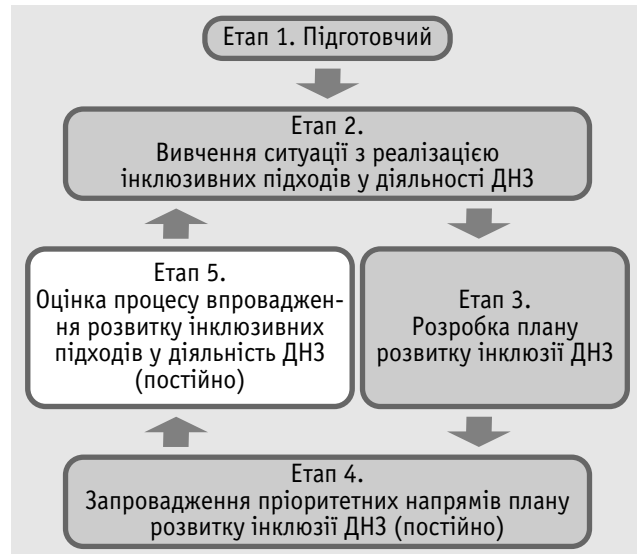
Фіксація прогресу

Для фіксації прогресу члени групи планування відповідальні за один із пріоритетів плану розвитку інклюзії навчального закладу обов'язково повинні перевіряти рівень досягнень і записувати його, а також відстежувати внесення змін у план розвитку навчального закладу. Для цього можуть знадобитись дискусії зі співробітниками, дітьми, керівниками та батьками, вивчення супутньої документації, а також спостереження за діяльністю педагогів і співробітників. Кожної чверті обов'язково проводиться письмова фіксація досягнень у реалізації пріоритетів відповідно до критеріїв, викладених у плані, складеному в ході етапу 3. Такий звіт може публікуватись в інформаційних матеріалах навчального закладу.

Етап 5. Оцінка процесу впровадження інклюзивних підходів у діяльність навчального закладу (постійно)

- Оцінювання роботи з упровадження інклюзивних підходів у діяльність ДНЗ
- Продовження роботи з упровадження інклюзивних підходів у діяльність ДНЗ

Під час цього етапу відбувається колективне оцінювання загального процесу інклюзивного розвитку навчального закладу. Оцінюється і прогрес у більш широкому розумінні — зміна культури навчального закладу, політики та практики, а також обговорюються зміни, необхідні для подальшого процесу впровадження інклюзивних підходів у діяльність навчального закладу. Для оцінювання досягнень використовуються індикатори та запитання, що застосовуються в конкретному навчальному закладі, а потім формулюються нові пріоритетні напрями розвитку на наступний рік.

Оцінювання досягнень

Для оцінювання загального прогресу члени координаційної групи збирають і розглядають факти, що свідчать про досягнення в конкретних галузях. Досягнення слід розглядати на основі критеріїв, визначених у плані, які необхідно модифікувати в міру виникнення нових проблем. Треба також розглянути, яким чином слід продовжувати роботу з розвитку інклюзії в навчальному закладі в наступному році.

Досягнення можна оцінювати й на основі повторного дослідження ситуації в навчальному закладі з використанням напрямів, індикаторів і запитань перед початком планування на наступний рік. При цьому стає очевидним той культурний зсув, який може не вписуватись у жодний з уже запланованих напрямів розвитку.

Перегляд роботи з упровадження підходів до розвитку інклюзії навчального закладу

Процес упровадження інклюзивних підходів у діяльність навчального закладу також вимагає оцінювання. Координаційна група оцінює, наскільки ефективними були розроблений план розвитку інклюзії навчального закладу та реалізація його пріоритетних напрямів, а також можливість використання плану для підтримки розвитку навчального закладу в майбутньому.

Координаційна група також оцінює ефективність своєї діяльності, урахувавши сумісність процесу створення плану розвитку інклюзії з існуючими підходами до планування діяльності навчального закладу. Необхідно оцінювати загальну підготовленість до виконання поставлених завдань, ступінь ефективності розподілу відповідальності, детально дослідити реалізацію пріоритетних напрямів розвитку. Неоціненну допомогу в такій процедурі оцінювання може надати «зовнішній друг». Важливо врахувати, що успіх самооцінки залежить від того, наскільки члени групи готові до об'єктивного самооцінювання. Нижче наводиться перелік запитань, які можуть допомогти у процесі самооцінки.

Запитання для оцінювання роботи координаційної групи

1. Наскільки добре працювала координаційна група (її склад, розподіл завдань усередині групи, розподіл відповідальності)?
2. Якою мірою в педагогічному колективі змінилось бажання розвиватись у напрямі інклюзії?
3. Якою мірою ключові концепції розвитку інклюзії навчального закладу втілились в уявленнях про практику й політику навчального закладу? (*Інклюзія, бар'єри на шляху до гри, навчання й повноцінної участі в житті навчального закладу, ресурси для підтримки гри, навчання й участі, підтримка різноманітності*).
4. Наскільки інклюзивним був процес проведення консультацій, і кого слід залучати до цього процесу в майбутньому?
5. Якою мірою напрями і розділи про оцінку розвитку інклюзії навчального закладу допомогли структурувати планування подальшого розвитку навчального закладу?
6. Якою мірою індикатори та запитання допомогли виявити пріоритети або деякі аспекти пріоритетів, які раніше не розглядались?
7. Наскільки адекватними були думки, зібрані у процесі оцінювання пріоритетів? Як можна покращити процес збору фактів?
8. Якою мірою зазначені підходи розвитку інклюзії навчального закладу призвели до впровадження в навчальному закладі більш інклюзивних методів роботи?
9. Яким чином забезпечується стійкість досягнень і як можна покращити цей процес?

Продовження процесу впровадження підходів до розвитку інклюзії навчального закладу

На завершальному етапі процесу, який може збігатися з кінцем першого року роботи з посібником, координаційна група оцінює те, яким чином координувалася спільна робота. У багатьох навчальних закладах у цей момент більшість співробітників можуть ознайомитися з матеріалами посібника, тим не менше, для нових співробітників на початку наступного навчального року може знадобитись роз'яснення ключових концепцій, структури та особливостей проведення самооцінювання. Повторне використання індикаторів і запитань у процесі самооцінювання може сприяти поглибленому вивченню ситуації в навчальному закладі. Етап 5, таким чином, плавно переходить в етап 2 — продовження циклу планування роботи навчального закладу.

Частина 3.

Матеріали для проведення самооцінювання розвитку інклюзії в дошкільному навчальному закладі: індикатори та запитання

НАПРЯМ А. РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ

А-1. Створення спільноти

- Індикатори:**
- А-1.1** Кожний відчуває, що йому раді.
  - А-1.2** Діти допомагають один одному.
  - А-1.3** Співробітники працюють у партнерстві один з одним.
  - А-1.4** Педагоги та діти ставляться один до одного з повагою.
  - А-1.5** Педагоги та батьки/опікуни співпрацюють один з одним.
  - А-1.6** Педагоги пов'язують навчальний досвід з досвідом який дитини отримує вдома.
  - А-1.7** Персонал навчального закладу та представники управління освітою співпрацюють.
  - А-1.8** Місцева громада залучена до роботи з навчальним закладом.

А-2. Розвиток інклюзивних цінностей

- Індикатори:**
- А-2.1** Усі працівники навчального закладу віддані ідеям інклюзії.
  - А-2.2** Від усіх дітей очікують високих досягнень.
  - А-2.3** Усіх дітей цінують однаково.
  - А-2.4** Навчальний заклад допомагає дітям почуватись добре.
  - А-2.5** Навчальний заклад допомагає батькам/опікунам почуватись добре.

Б-1. Розвиток навчального закладу для всіх

- Індикатори:**
- Б-1.1** Призначення співробітників та їх підвищення на посаді є справедливим.
  - Б-1.2** Усім новим співробітникам допомагають адаптуватись у колективі навчального закладу.
  - Б-1.3** Навчальний заклад прагне до того, аби його відвідували всі діти, які живуть поблизу.
  - Б-1.4** Навчальний заклад доступний для всіх людей.
  - Б-1.5** Усім новим дітям допомагають адаптуватись у навчальному закладі.
  - Б-1.6** Педагоги допомагають дітям під час переходу в інші навчальні заклади.

Б-2. Організація підтримки різноманітності

- Індикатори:**
- Б-2.1** Усі види підтримки, що надає дітям навчальний заклад, координуються.
  - Б-2.2** Підвищення професійної кваліфікації співробітників допомагає їм краще реагувати на різноманітність потреб дітей.
  - Б-2.3** Політика навчального закладу для дітей з особливими освітніми потребами інклюзивна.
  - Б-2.4** Подолання бар'єрів на шляху до навчання, гри й повноцінної участі в діяльності ДНЗ регулюється відповідними нормативними документами в галузі дошкільної освіти (національний та міжнародний рівні).
  - Б-2.5** Результатами підтримки дітей, рідна мова яких є відмінною від державної, користуються всі діти навчального закладу.
  - Б-2.5** Результатами підтримки дітей з порушеннями в поведінці користуються всі діти навчального закладу.
  - Б-2.6** Підтримка дітей з порушеннями в поведінці тісно пов'язана з розробкою навчальних планів і заходами з підтримки навчання.
  - Б-2.7** Зменшення випадків, що ведуть до виключення дітей, які розглядаються як діти із проблемною поведінкою
  - Б-2.8** Знижені бар'єри, що заважають відвідуванню дітьми навчального закладу.
  - Б-2.9** Випадки неуважного й нешанобливого ставлення до дітей з боку однолітків і дорослих мінімізовані.

- В-1.   Управління навчальним процесом та грою**
- Індикатори:**
- В-1.1** Навчальні види діяльності плануються з урахуванням потреб усіх дітей.
  - В-1.2** Навчальні види діяльності заохочують усіх дітей до спілкування.
  - В-1.3** Види діяльності заохочують до участі усіх дітей.
  - В-1.4** Види діяльності розвивають розуміння відмінностей між людьми.
  - В-1.5** Види діяльності попереджають виникнення стереотипів.
  - В-1.6** Діти активно залучені до навчання та гри.
  - В-1.7** Діти співпрацюють у грі та навчанні.
  - В-1.8** Оцінювання допомагає покращити досягнення всіх дітей.
  - В-1.9** Педагоги створюють спокійну атмосферу, що будується на взаємоповазі.
  - В-1.10** Педагоги здійснюють планування, перегляд планів та діють у партнерстві.
  - В-1.11** Асистенти вихователів надають підтримку грі, навчанню та повноцінній участі всіх дітей.
  - В-1.12** Усі діти беруть участь у різних видах діяльності.
- В-2.   Мобілізація ресурсів**
- Індикатори:**
- В-2.1** Навчальний заклад добре забезпечений, щоб заохочувати гру, навчання та участь.
  - В-2.2** Ресурси розподіляються справедливо.
  - В-2.3** Відмінності між дітьми використовуються як ресурси для підтримки гри, навчання та участі в них.
  - В-2.4** Досвід педагогів використовується в повній мірі.
  - В-2.5** Педагоги створюють спільні ресурси для підтримки гри, навчання та участі дітей.
  - В-2.6** Ресурси що існують у місцевій громаді відомі та використовуються у повній мірі.

А-1. Створення спільноти

Індикатори:

А-1.1. Кожний відчуває, що йому раді.

1. Коли люди вперше приходять у навчальний заклад, чи відчувають вони, що їм тут раді?
2. Чи є середовище в навчальному закладі радісним і заохочувальним?
3. Чи завжди вітаються та прощаються з дітьми та їхніми батьками/опікунами?
4. Чи доброзичливо навчальний заклад налаштований по відношенню до всіх дітей, включно з дітьми з порушеннями здоров'я, іноземців, біженців?
5. Чи добре в навчальному закладі ставляться до всіх батьків/опікунів і членів місцевої громади?
6. Чи забезпечується інформація про види діяльності та політику закладу для всіх батьків/опікунів?
7. Чи є доступною для всіх інформація про навчальний заклад незалежно від їх рідної мови або порушення здоров'я? (Інформація перекладена, записана на електронні носії, набрана шрифтом Брайля або крупним шрифтом.)
8. Чи доступні перекладачі з мови жестів або рідної мови дитини, коли в них виникає необхідність?
9. Наскільки чітко подається інформація про те, що навчальний заклад приймає всіх дітей з місцевої громади?
10. Чи враховує навчальний заклад особливості дітей різних культур, особливо при використанні оголошень, стендів, матеріалів у куточках для батьків?
11. Чи використовуються традиційні ритуали, за допомогою яких вітають нових співробітників/дітей або прощаються з ними?
12. Чи відчувають діти, що групові кімнати належать їм?
13. Чи відчувають діти, батьки/опікуни, співробітники закладу, місцева громада, що заклад у цілому належить їм?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-

А-1. Створення спільноти

Індикатори: А-1.2. Діти допомагають один одному.

1. Чи звертаються діти один до одного по допомогу і чи пропонують таку допомогу, коли вона необхідна?
2. Чи створюються спеціальні заплановані умови для того, щоб діти надавали допомогу один одному та дбали один про одного?
3. Чи висвітлюються на стендах як колективні, так і індивідуальні досягнення?
4. Чи звертаються діти до співробітників навчального закладу, коли їм або іншим дітям потрібна допомога?
5. Чи активно заохочується дружня підтримка серед дітей?
6. Чи конкурують діти за увагу друзів, чи діляться цією увагою один з одним?
7. Чи уникають діти вживання образливих для людей з інвалідністю й інших членів дискримінаційних прізвиськ?
8. Чи розуміють діти, що від різних дітей можуть вимагати різного ступеня дотримання правил та різної поведінки?
9. Чи цінують діти досягнення тих, у кого спочатку були інші стартові умови для навчання?
10. Чи вважають діти, що суперечки між ними вирішуються чесно й ефективно?
11. Чи можуть діти хоча би певною мірою захищати тих, з ким, на їхню думку, несправедливо обійшлись у навчальному закладі?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

А-1. Створення спільноти**Індикатори: А-1.3. Співробітники працюють у партнерстві один з одним.**

1. Чи ставляться співробітники закладу один до одного з повагою незалежно від посади?
2. Чи ставляться співробітники закладу один до одного з повагою незалежно від їхньої ролі та статусу?
3. Чи таким важливим подіям, як день народження, народження дитини в сім'ї або смерть когось із рідних, приділяється однакова увага незалежно від статусу співробітника?
4. Чи однаково цінується праця штатних працівників і волонтерів?
5. Чи ставляться співробітники закладу один до одного з повагою незалежно від статі та сексуальної орієнтації?
6. Чи ставляться співробітники закладу один до одного з повагою незалежно від соціального класу та етнічної приналежності?
7. Чи ставляться співробітники закладу один до одного з повагою незалежно від інвалідності чи інших особливих потреб?
8. Чи всіх співробітників запрошують на збори?
9. Чи всі співробітники відвідують збори?
10. Чи всі співробітники беруть участь в обговореннях?
11. Чи всі співробітники залучені до процесу планування та перегляду планів?
12. Чи є командна робота педагогів прикладом для дітей?
13. Чи знають співробітники, до кого звертатися із запитаннями, що виникають у професійній діяльності?
14. Чи є комфортним для співробітників обговорення на роботі їхніх професійних проблем?
15. Чи заохочується активна участь тимчасового персоналу/волонтерів у житті навчального закладу?
16. Чи всі співробітники залучені до визначення пріоритетних напрямів розвитку навчального закладу?
17. Чи відчують усі співробітники, що план розвитку навчального закладу — це «їх» план?

Додаткові запитання/коментарі:

•

А-1. Створення спільноти**Індикатори:****А-1.4. Педагоги та діти ставляться один до одного з повагою.**

1. Чи ставляться співробітники закладу до всіх дітей з повагою, називаючи дітей на ім'я — так, як приємно для дітей?
2. Чи ставляться діти до співробітників закладу з повагою незалежно від віку, зовнішності, статі та походження?
3. Чи цікавляться думкою дітей про те, як можна покращити роботу навчального закладу?
4. Чи впливає думка дітей на зміну ситуації в закладі?
5. Чи всі співробітники закладу і діти ставляться один до одного як учні й учителі, ролі яких можуть змінюватись?
6. Чи сприймають працівники закладу різні гігієнічні процедури, харчування дітей, одягання як можливість для гри, навчання, демонстрації турботи, а не просто як виконання робочих обов'язків?
7. Чи привчання дитини до користування туалетом розглядається як позитивний досвід для дитини, а не тільки як робочий обов'язок для вихователя?
8. Чи допомагають діти співробітникам закладу, якщо їх просять про це?
9. Чи пропонують діти свою допомогу співробітникам закладу, якщо бачать, що вона необхідна?
10. Чи залучають педагоги дітей до прибирання чи накривання на стіл?
11. Чи стежать діти та співробітники закладу за фізичним станом закладу?
12. Чи відповідає стан туалетів установленим санітарно-гігієнічним нормам?
13. Чи передбачені в туалетах різні засоби гігієни, які використовуються в інших культурах?
14. Чи забезпечуються потреби дітей у фізичній приватності?
15. Чи знають діти, до кого звернутись у разі виникнення тих чи інших проблем?
16. Чи впевнені діти, що їх проблеми вирішать ефективно?
17. Чи приділяється належна увага важливим подіям у житті дитини, наприклад, дню народження, хворобі, родинним святкам, певним досягненням та успіхам?

Додаткові запитання/коментарі:

•

А-1. Створення спільноти**Індикатори: А-1.5. Педагоги та батьки/опікуни співпрацюють один з одним.**

1. Чи поважають батьки/опікуни і співробітники закладу один одного незалежно від статусу?
2. Чи педагоги здійснюють спроби налагодити міцні стосунки як з матерями, так і з батьками дітей?
3. Чи демонструється повага до всіх сімей, включно з неповними, великими та маленькими сім'ями, сім'ями емігрантів?
4. Чи докладають педагоги особливі зусилля, щоби побудувати довірливі стосунки з опікунами або прийомними батьками?
5. Чи добре поінформовані батьки/опікуни про політику та практику навчального закладу?
6. Чи всім батькам/опікунам дається можливість бути залученими до процесу прийняття рішень про навчальний заклад?
7. Чи всі батьки/опікуни відчують, що їхні турботи сприймаються серйозно?
8. Чи відомо педагогам та адміністрації закладу, що деякі батьки бояться приходити в навчальний заклад й обговорювати проблеми, і чи робляться необхідні кроки, щоб допомогти таким батькам?
9. Чи існує різноманітність можливостей залучення батьків до життя навчального закладу?
10. Чи однаково цінується в навчальному закладі внесок різних батьків у розвиток спільноти?
11. Чи достатньо в батьків можливостей для обговорення успіхів дітей у навчанні й запитань як у присутності дітей, так і наодинці з педагогом?
12. Чи цінують співробітники ті знання про дітей, якими володіють батьки?
13. Чи є регулярною можливістю для обміну думками між батьками/опікунами та педагогами про спілкування, ігри й навчання дітей як у закладі, так і вдома?
14. Чи є регулярною можливістю для обміну думками між батьками/опікунами та педагогами про те, як можна заохотити дітей до гри та навчання?
15. Чи батьки/опікуни та педагоги мають спільне розуміння реагування на емоції дітей?
16. Чи інформують педагоги батьків про важливі події, які сталися протягом дня?
17. Чи батьки/опікуни та педагоги ведуть спільні записи про домашні візити?
18. Чи батьки/опікуни та педагоги співпрацюють у делікатних питаннях гігієни (наприклад, воші в дітей тощо)?

Додаткові запитання/коментарі:

•

А-1. Створення спільноти

Індикатори:

А-1.6. Педагоги пов'язують навчальний досвід з досвідом, який дитина отримує вдома.

1. Чи роблять педагоги спроби уникати конфліктів, пов'язаних з різними культурами, як у навчальному закладі, так і вдома?
2. Чи відзначається, що кожний член навчальної спільноти має свої культурні особливості (а не тільки представники національних/етнічних меншин)?
3. Чи обізнані педагоги із сімейними, культурними особливостями дітей та їхніми сімейними обставинами?
4. Чи навчальне середовище відображає різноманітність соціальних класів етнічні/національні, культурні особливості та різні умови життя дітей та їхніх сімей?
5. Чи педагоги роблять усе можливе, щоб гігієнічні процедури, процес харчування відбувались у тісній співпраці з батьками?
6. Чи поважають педагоги побажання батьків/опікунів про доступ до телевізійних чи комп'ютерних ігор?
7. Чи з'ясовують педагоги, які процедури, ритуали, правила мають місце в домашніх умовах, і чи використовують їх у навчальному закладі?
8. Чи використовують педагоги у своїй практиці слова, пісні, вірші мовою, яка є рідною для дитини?
9. Чи усвідомлюють педагоги, що нерозуміння та неповага до культурних особливостей можуть призвести до почуття в дітей дискомфорту?
10. Чи визнають педагоги можливість внутрішнього дискомфорту в дітей, які щойно переїхали, а їхні друзі чи члени родини знаходяться далеко?
11. Чи поважаються культурні норми почуття скромності, сором'язливості, гідності?

Додаткові запитання/коментарі:

•

А-1. Створення спільноти

Індикатори:

А-1.7. Персонал навчального закладу та управління освітою співпрацюють.

1. Чи розуміють педагоги роль та обов'язки управління освітою?
2. Чи розуміють представники управління освітою організаційну структуру навчального закладу й різні обов'язки її співробітників?
3. Чи з радістю й у будь-який момент приймається допомога представників управління освітою?
4. Чи відомі знання й досвід представників управління освітою і чи цінуються вони?
5. Чи повністю представники управління освітою поінформовані про політику навчального закладу?
6. Чи є розуміння між співробітниками навчального закладу та представниками управління освітою щодо внеску у розвиток дошкільної установи який вони можуть зробити?
7. Чи вважають представники управління освітою, що їх внесок цінується незалежно від їх статусу?
8. Чи інформують представники управління освітою, співробітників навчального закладу про можливість підвищення кваліфікації?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

А-1. Створення спільноти

Індикатори: **А-1.8. Місцева громада залучена до роботи з навчальним закладом.**

1. Чи залучає заклад до своєї діяльності різних членів місцевої громади, таких як люди похилого віку, представники національних меншин, чоловіки та жінки, люди з інвалідністю?
2. Чи залучений заклад до заходів, що відбуваються в місцевій громаді?
3. Чи беруть участь члени місцевої громади в житті закладу незалежно від їх статусу, релігійного або національного походження?
4. Чи сприймається закладом місцева громада як потенційне джерело ресурсів?
5. Чи вивчають співробітники й батьки/опікуни думку місцевої громади про навчальний заклад?
6. Чи має думка членів місцевої громади вплив на політику навчального закладу?
7. Чи позитивно ставиться місцева громада до навчального закладу?
8. Чи охоче залучаються до роботи навчального закладу члени місцевої громади?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

А-2. Розвиток інклюзивних цінностей

Індикатори: А-2.1. Усі працівники навчального закладу віддані ідеям інклюзії.

1. Чи цінується розвиток дитячої спільноти так само, як і навчальні досягнення дітей?
2. Чи в однаковій мірі заохочуються співпраця та самостійність?
3. Чи розглядається різноманітність як багатий ресурс для підтримки гри, навчання й участі, а не як проблема?
4. Чи існують спільні підходи до мінімізації нерівності в різних можливостях?
5. Чи існує спільне бажання приймати всіх дітей з місцевої громади незалежно від економічного статусу, інвалідності?
6. Чи розглядаються перешкоди у грі, навчанні та участі дітей як результат невдалої взаємодії між дітьми, дорослими та фізичним середовищем?
7. Чи розглядаються «порушення розвитку дитини» як результат негативного ставлення чи організаційних перешкод?
8. Чи уникають педагоги, батьки/опікуни, діти розглядати бар'єри у грі, навчанні та участі дітей як результат «вад розвитку» тих чи інших дітей?
9. Чи є розуміння, що виключення дітей з важкими порушеннями розвитку більшою мірою відображає обмеження у ставленні та політиці закладу, ніж реальні практичні труднощі?
10. Чи усвідомлюється виключення як процес, що починається тоді, коли не здійснюється підтримка дітей і який може призвести до сегрегації?
11. Чи є усвідомлення існуючої організаційної дискримінації та потреби мінімізувати всі її прояви та форми?
12. Чи усвідомлюють педагоги та діти походження дискримінації в нетолерантному ставленні до відмінностей?

Додаткові запитання/коментарі:

•

А-2. Розвиток інклюзивних цінностей**Індикатори:****А-2.2. Від усіх дітей очікують високих досягнень.**

1. Чи ставляться до всіх дітей так, ніби їх можливості в навчанні та розвитку не обмежені?
2. Чи заохочують усіх дітей мати високі очікування щодо розвитку, стосунків та участі в житті закладу?
3. Чи визнають педагоги зусилля, які треба здійснювати, щоби подолати низькі очікування щодо певних груп — дітей з бідних сімей, дітей, для яких державна мова не є рідною, дітей-біженців, емігрантів тощо?
4. Чи уникають педагоги вживання терміна «здібності» в описанні навичок і знань дітей?
5. Чи уникають співробітники того, щоб розглядати здібності дітей як «фіксовані» й такі, що базуються на поточних навчальних досягненнях?
6. Чи навчальні досягнення дітей цінуються в порівнянні з їх власними можливостями, а не в порівнянні з іншими дітьми?
7. Чи педагоги уникають створення ситуацій невдачі (несприятливих умов) для дітей та їхніх сімей, якщо розвиток цих дітей відрізняється від типового?
8. Чи фокусуються педагоги на тому, що може робити дитина і що може вона робити з допомогою, а не на тому, чого дитина ще не може робити?
9. Чи заохочують дітей пишатися своїми успіхами?
10. Чи заохочують дітей пишатись успіхами інших?
11. Чи прагнуть педагоги протистояти негативному ставленню до дітей, які погано справляються із завданнями?
12. Чи чинять педагоги опір використанню дітьми принизливих прізвиськ, пов'язаних з поганою успішністю?
13. Чи працюють педагоги над подоланням страху невдачі, який відчувають деякі діти?
14. Чи уникають педагоги порівняння успішності дитини з успішністю її брата/сестри або іншої дитини, яка живе поруч?

Додаткові запитання/коментарі:

•

А-2. Розвиток інклюзивних цінностей

Індикатори: А-2.3. Усіх дітей цінують однаково.

1. Чи розглядаються різні мови, якими розмовляють у сім'ї, різний сімейний статус як позитивний внесок у навчальний процес закладу?
2. Чи розглядаються різні діалекти, мови як можливість збагачення навчального досвіду та життя суспільства?
3. Чи уникають педагоги віддавати перевагу сім'ям з більш високим економічним статусом?
4. Чи однакове позитивне ставлення до дітей, які часто бувають агресивними або плаксивими в порівнянні з дітьми, які є спокійними, слухняними та мають хороший настрій?
5. Чи однакове позитивне ставлення до сором'язливих дітей у порівнянні з дітьми, які легко знаходять друзів?
6. Чи однакове позитивне ставлення до дітей з інвалідністю в порівнянні з іншими дітьми?
7. Чи однакове позитивне ставлення до дітей, які відрізняються за своїм рівнем розвитку?
8. Чи однаково цінуються різні інтереси дітей?
9. Чи однакове позитивне ставлення до дітей, які вміють або ще не вміють користуватись туалетом?
10. Чи демонструються роботи дітей?
11. Чи надається однакове визнання та схвалення досягненням хлопчиків і дівчаток і дітей з різним соціальним чи національним/етнічним походженням?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

А-2. Розвиток інклюзивних цінностей**Індикатори: А-2.4. Навчальний заклад допомагає дітям почуватись добре.**

1. Чи всі діти мають можливість працювати з педагогами індивідуально та в малих групах?
2. Чи всі діти відчувають, що дорослі їх люблять?
3. Чи розглядається гра дітей як цінність сама по собі, а не тільки як спосіб навчання?
4. Чи приділяється увага розвитку позитивної самооцінки дітей у всіх видах діяльності та стосунках?
5. Чи усвідомлюють педагоги значення поваги до культурних особливостей дітей?
6. Чи надається підтримка дітям у ті дні, коли вони відчувають себе засмученими, роздратованими тощо?
7. Чи педагоги з розумінням ставляться до втоми дітей?
8. Чи педагоги дають знати дітям про те, що їх розуміють, коли ті втомлені, засмучені або роздратовані?
9. Чи розуміють педагоги різні способи, в які діти хочуть отримати підтримку, коли їм сумно, самотньо або вони роздратовані?
10. Чи всі діти мають можливість побути на самоті?
11. Чи розуміють вихователі значення співу та музики в розвитку дітей?
12. Чи визнаються значення та роль різних предметів, які роблять життя комфортним, наприклад, м'які подушки, зручні стільці?
13. Чи забезпечуються діти, яким це потрібно, дієтичним харчуванням?
14. Чи уникають вихователі постійного оцінювання успіхів дітей?
15. Чи мають діти можливість брати участь у всіх видах діяльності, яка проводиться у приміщеннях навчального закладу та на подвір'ї?
16. Чи допомагають педагоги дітям зрозуміти, кому вони можуть довіряти і як вони можуть себе захищати?

Додаткові запитання/коментарі:

•

А-2. Розвиток інклюзивних цінностей

Індикатори: **А-2.5. Навчальний заклад допомагає батькам/опікунам сформувати позитивне уявлення про себе.**

1. Чи існує спільне розуміння, що залучення до процесу виховання дітей є одним з найбільш важливих завдань для всіх?
2. Чи відповідають вихователі на бажання батьків/опікунів бути свідками досягнень своїх дітей — наприклад, перше прочитане слово, самостійно виконане завдання?
3. Чи знають педагоги, що деяким батькам/опікунам потрібна допомога, аби відчувати себе впевненими?
4. Чи створюються можливості для дружніх стосунків між батьками?
5. Чи пояснюють педагоги батькам, що взаємодія їхніх дітей з іншими дорослими не зменшує авторитету самих батьків?
6. Чи розуміють педагоги переживання батьків про те, що їхні діти можуть бути надто прив'язані до інших дорослих?
7. Чи розуміють педагоги важливість обговорення з батьками/опікунами питання спроможності дітей емоційно прив'язуватись?
8. Чи батьки добре знають вихователів, яким вони віддають свою дитину та забирають по завершенню робочого часу?
9. Чи заохочуються батьки/опікуни до створення процедур привітання та прощання?
10. Чи батьки знають, що дітям завжди допоможуть за їхньої відсутності?
11. Чи педагогам надається однакова підтримка, як з боку татусів, так і з боку матерів?
12. Чи в однаковій мірі інформують розлучених батьків?
13. Чи поінформовані педагоги про такі делікатні питання, як ув'язнення когось із батьків, тяжка хвороба тощо?

Додаткові запитання/коментарі:

•

Б-1. Розвиток навчального закладу для всіх

Індикатори: **Б-1.1. Призначення співробітників та їх підвищення на посаді є справедливим.**

1. Чи всі працівники дошкільного закладу вважають, що можливості для підвищення на посаді відкриті для тих, хто дійсно цього заслуговує?
2. Чи відображає структура педагогічного й непедагогічного персоналу структуру місцевої громади: гендерний баланс, людей з інвалідністю та без неї, людей різного віку та соціальних верств?
3. Чи існує чітка стратегія подолання бар'єрів, з якими зустрічаються співробітники з порушеннями здоров'я?
4. Чи не знаходиться на високих посадах у навчальному закладі непропорційно велика кількість представників певної групи місцевої громади?
5. Чи існує можливість для обговорення співробітниками випадків протекціонізму?
6. Чи існує можливість для обговорення співробітниками труднощів, що спричинені низькою заробітною платнею?
7. Чи здійснюються активні заходи для прийняття на роботу тих, хто не представлений у повній мірі в гендерних особливостях, інвалідності та представників національних меншин?
8. Чи є фактор різноманітності потреб усіх дітей закладу критерієм при призначенні співробітників на ту чи іншу посаду?
9. Чи завжди можна в закладі організувати заміну відсутніх співробітників (як серед обслуговуючого персоналу, так і серед педагогів)?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

Б-1. Розвиток навчального закладу для всіх

Індикатори:

Б-1.2. Усім новим співробітникам допомагають адаптуватись у колективі навчального закладу.

1. Чи існують процедури введення нових працівників у колектив та їх підтримки?
2. Чи розуміють працівники навчального закладу, з якими труднощами може зіткнутись новий співробітник?
3. Чи не відокремлюють себе співробітники з великим стажем роботи від новачків, наприклад, кажучи «ми» і «вони» або свідомо занижуючи результати роботи молодого працівника?
4. Чи є в кожного нового співробітника наставник, щиро зацікавлений у тому, щоб допомогти йому адаптуватись на новому місці?
5. Чи створює навчальний заклад у нових співробітників відчуття, що їх досвід і знання цінуються?
6. Чи в усіх співробітників, включно з новими, є можливість ділитися знаннями та досвідом?
7. Чи всім новим співробітникам надається необхідна інформація про навчальний заклад?
8. Чи питають у нових співробітників, яка ще інформація про заклад їм необхідна, і чи дається ця інформація?
9. Чи цінується думка нових співробітників про заклад як якийсь «свіжий погляд» на існуючий стан речей?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

Б-1. Розвиток навчального закладу для всіх

Індикатори: **Б-1.3. Навчальний заклад прагне до того, аби його відвідували всі діти, які живуть поблизу.**

1. Чи всі діти, які проживають поблизу, приймаються в заклад незалежно від рівня їх підготовки або стану здоров'я?
2. Чи є включення в освітній процес усіх дітей, які живуть поблизу від навчального закладу, частиною його освітньої політики?
3. Чи прагне заклад до подолання бар'єрів на шляху повноцінної участі в освітньому процесі дітей, які належать до національних меншин?
4. Чи активно залучаються до освітнього процесу ті діти, які щойно переїхали в цю нову для них країну проживання?
5. Чи заохочуються діти, які живуть поблизу від навчального закладу й відвідують спеціальні освітні установи, до участі в житті дитячого садка?
6. Чи є взаємодія з однолітками безумовною для всіх дітей навчального закладу, включно з дітьми з особливими потребами?
7. Чи зросла в закладі кількість дітей, які живуть поблизу?
8. Чи змінилась різноманітність дітей, які живуть поблизу?
9. Чи оплата за певні послуги не є перешкодою для навчання дітей з місцевої громади?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

Б-1. Розвиток навчального закладу для всіх

Індикатори: Б-1.4. Навчальний заклад доступний для всіх людей.

1. Чи існує план підвищення фізичної доступності закладу?
2. Чи обізнані педагоги з обов'язковістю забезпечення фізичної доступності відповідно до Конвенції ООН про права людей з інвалідністю та Державної програми «Безбар'єрна Україна»?
3. Чи співпрацюють педагоги з іншими в напрямі забезпечення фізичної доступності приміщення там, де воно використовується іншими організаціями?
4. Чи беруться в закладі до уваги потреби людей з порушеннями зору, слуху та фізичною інвалідністю при здійсненні необхідних пристосувань (жовті лінії в коридорах, пандуси тощо)?
5. Чи приділяє заклад увагу фізичній доступності всіх приміщень, включно із груповими кімнатами, коридорами, туалетами, ігровими майданчиками на подвір'ї, їдальнею?
6. Чи проводяться консультації з організаціями інвалідів про рівень фізичної доступності навчального закладу?
7. Чи вважається фізична доступність закладу важливою як для дітей, так і для співробітників з інвалідністю, опікунів, батьків та інших членів місцевої громади?
8. Чи є розуміння того, що недоступні приміщення є бар'єром для людей з особливими потребами?
9. Чи є розуміння, що доступне середовище для людей та дітей з інвалідністю має переваги для всіх батьків?
10. Чи фізичне приміщення дозволяє батькам маневрувати з дитячими візками?
11. Чи враховують педагоги, що треба розміщати на рівні дитячого росту, а що — на рівні дорослих?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-

Б-1. Розвиток навчального закладу для всіх

Індикатори: **Б-1.5. Усім новим дітям допомагають адаптуватись у навчальному закладі.**

1. Чи є програма надання підтримки дітям з метою їх адаптації в навчальному закладі (ознайомлювальна програма)?
2. Чи однаково добре ця ознайомлювальна програма працює як для тих, хто прийшов на початку навчального року, так і для тих, хто прийшов у дошкільний заклад в інший час?
3. Чи дається новоприбулим батькам/опікунам інформація про інші місцеві організації, які надають освітні, оздоровчі, соціальні послуги, а також про сам навчальний заклад?
4. Чи беруться до уваги в ознайомлювальній програмі різниця в підготовці дітей і відмінність їх рідних мов?
5. Чи дається дитині можливість взяти додому із закладу щось, що може допомогти їй в адаптації (іграшки, книги тощо)?
6. Чи здійснюються заходи з ознайомлення дитини із закладом перед тим, як вона офіційно буде залучена (прийнята у дошкільний заклад)?
7. Коли дитина починає відвідувати заклад, чи дозволяється їй приносити речі з дому з тим, щоб їй було легше адаптуватись?
8. Чи знають педагоги, що маленькі діти, які починають відвідувати заклад, можуть потребувати особливої уваги?
9. Чи існує стратегія об'єднувати новоприбулих дітей з більш досвідченими дітьми для швидшої адаптації?
10. Чи проводиться аналіз того, наскільки комфортно себе відчуває нова дитина в закладі після кількох тижнів?
11. Чи надається допомога дітям, яким складно, особливо на початку перебування в закладі, запам'ятати певні правила?
12. Чи розуміють нові діти, до кого можна звертатись, якщо в них виникають проблеми?

Додаткові запитання:

-

Б-1. Розвиток навчального закладу для всіх

Індикатори: **Б-1.6. Педагоги допомагають дітям під час переходу в інші навчальні заклади.**

1. Чи розуміють педагоги важливість планування певних заходів для успішного переходу дітей в інші заклади?
2. Коли діти переходять в інший заклад, чи співпрацюють педагоги обох закладів, щоби полегшити цей перехідний період?
3. Чи знайомлять маленьких дітей із закладом, здійснюючи попередні візити у групу та на майданчик, показуючи фотографії, знайомлячи з дорослими та дітьми в цьому закладі?
4. Чи дається новачкам час для знайомства з новим закладом при підтримці дорослих?
5. Чи привчаються діти до процедур нового закладу ще до вступу в нього?
6. Чи намагаються дорослі не демонструвати дітям почуття втрати для полегшення їх успішного переходу в інший заклад?
7. Чи віддають педагоги перевагу інклюзивним закладам для дітей з особливими потребами та інших дітей, які стикаються з бар'єрами у грі, навчанні та участі в житті закладу?
8. Чи надається підтримка батькам дітей з особливими освітніми потребами в пошуках іншого інклюзивного закладу, коли вони змушені покинути даний заклад?
9. Чи добре поінформовані педагоги про різні варіанти для батьків, які покидають заклад?
10. Чи пропонують педагоги письмові звіти, професійну експертизу чи характеристику для підтримки дитини в новому закладі?
11. Чи є розуміння, що дитина, яка часто змінює навчальні заклади, може важче пристосовуватись до нової ситуації та потребує особливої уваги дорослого?
12. Чи є в навчальному закладі основна людина, яка відповідає за прийом дітей?
13. Коли дитина відвідує кілька закладів, чи існує між ними комунікація?

Додаткові запитання:

-

Б-2. Організація підтримки різноманітності**Індикатори: Б-2.1. Усі види підтримки, що надається закладом, координуються.**

1. Чи однаково важливо розглядаються як підтримка розвитку інклюзивних практик, стосунків і видів діяльності, так і підтримка окремих осіб?
2. Чи надається координації підтримки високий статус, чи очолюється вона старшим співробітником навчального закладу?
3. Чи вважається підтримка в подоланні бар'єрів у грі, навчанні та участі в житті закладу обов'язком усіх педагогів?
4. Чи плани та процедури підтримки спрямовані на попередження виникнення бар'єрів у грі, навчанні та участі всіх дітей?
5. Чи є чіткою та зрозумілою політика підтримки інклюзивного середовища для представників інших служб підтримки, які відвідують заклад?
6. Чи існує план, що дозволяє інтегрувати послуги інших служб підтримки в розвиток інклюзивної політики та практики закладу?
7. Чи знають співробітники про всі служби (громадські організації), які можуть надати підтримку в навчанні й забезпеченні повноцінної участі всіх дітей у грі, навчанні та участі в житті закладу?
8. Чи педагоги консультують батьків перед тим, як ті збираються звертатись в інші служби з питань здоров'я й навчання дітей?
9. Чи мають педагоги узгоджені процедури, яким вони слідують, коли виникають питання захисту дітей, які є зрозумілими для батьків?
10. Чи лежить в основі підтримки закладу необхідність створення кращих умов для дитини, а не прагнення педагогів зберегти свою професійну територію й зайнятість?
11. Чи є спеціалісти, до яких можуть звернутись педагоги, коли відчувають перевантаження чи потрапляють у конфліктні ситуації?
12. Чи існує здорова співпраця між представниками служб охорони здоров'я, соціального захисту та навчального закладу?
13. Чи ведуть педагогічні працівники записи відвідувань представниками інших служб з узгодженими планами заходів?
14. Чи знають педагогічні працівники процедуру, яку вони можуть використовувати, якщо незадоволені послугами інших служб?
15. Чи пропонують представникам інших служб, які надають підтримку, координувати свою діяльність з ініціативами навчального закладу?

Додаткові запитання:

•

Б-2. Організація підтримки різноманітності

Індикатори:

Б-2.2. Підвищення професійної кваліфікації співробітників допомагає їм адекватніше реагувати на різноманітність потреб дітей.

1. Чи отримує навчальний заклад підтримку, поради, навчання в питаннях інклюзивної освіти?
2. Чи вся діяльність із планування освітнього процесу спрямована на забезпечення повної участі дітей з різним походженням, досвідом, успішністю та порушеннями здоров'я?
3. Чи вся діяльність із планування освітнього процесу спрямована на подолання бар'єрів на шляху навчання й повноцінної участі дітей?
4. Чи сприяє професійне зростання співробітників тому, що вони ефективніше взаємодіють у процесі навчання?
5. Чи сприяють професійне партнерство, взаємовідвідування та взаємооцінювання здатності педагогів адекватно реагувати на різноманітність потреб дітей закладу?
6. Чи відбувається між колегами взаємовідвідування занять, ігор з подальшим обговоренням перспектив розвитку дітей?
7. Чи проходять співробітники навчання нових методів організації навчання, що передбачають активну співпрацю дітей в освітньому процесі?
8. Чи є можливості для педагогів покращити свою професійну взаємодію?
9. Чи є можливість для співробітників і дітей закладу більше дізнатися про систему кооперативного (спільного) навчання?
10. Чи вивчають співробітники нові освітні технології з використанням відеокамер, телебачення, інтерактивних систем, проекторів, комп'ютерів, Інтернету?
11. Чи прагнуть співробітники до покращення результатів навчання, використовуючи для цього більш активне залучення дітей до навчального процесу?
12. Чи всі співробітники вміють боротися із залякуваннями, образами, що виникають між дітьми та базуються на зневажливому ставленні до людей з інвалідністю, расизмі, сексизмі та гомофобії?
13. Чи відповідальні співробітники навчального закладу та представники керівних/управлінських органів за власне підвищення кваліфікації?
14. Чи існує можливість для педагогів обговорювати своє ставлення до батьківства, безпеки, приналежності чи самостійності?

Додаткові запитання:

•

Б-2. Організація підтримки різноманітності**Індикатори: Б-2.3. Політика освіти дітей з особливими освітніми потребами інклюзивна.**

1. Чи політика щодо дітей з особливими освітніми потребами спрямована на розвиток гри, навчання та участі всіх дітей і зменшення виключення?
2. Чи є розуміння, що віднесення деяких дітей до категорії «діти з особливими освітніми потребами» може призвести до сегрегації цих дітей?
3. Чи є в навчальному закладі прагнення мінімізувати визначення дітей як тих, які мають «особливі освітні потреби»?
4. Чи уникає дошкільний заклад непропорційно великого відзначення хлопчиків як дітей, які мають «особливі освітні потреби»?
5. Чи уникає навчальний заклад відносити до групи дітей з особливими освітніми потребами непропорційно велику кількість дітей-представників національних меншин?
6. Чи розглядають дітей, які відносяться до категорії дітей з особливими потребами, як тих, хто має різні інтереси, знання та навички, а не як однорідну групу?
7. Чи уникають педагоги протиставлення дошкільної освіти спеціальній та інклюзивній освіті, якщо мова йде про дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами?
8. Чи трактується підтримка інклюзивної політики навчального закладу в широкому сенсі?
9. Чи розглядається підтримка як безумовне право всіх дітей, які її потребують, а не як спеціальний додаток до їхньої освіти?
10. Чи включена у статут дошкільного закладу і чи доступна для батьків інформація про критерії та способи надання підтримки?
11. Чи існує переконання, що знання про порушення розвитку дитини забезпечують лише частковий внесок у планування навчання цієї дитини?
12. Чи розглядаються спроби усунення бар'єрів у грі, навчанні та участі для однієї дитини як можливість покращення досвіду всіх дітей?
13. Чи надається за можливості в дошкільному закладі підтримка без застосування формальних процедур оцінки?
14. Чи заохочуються діти, які навчаються у спеціальних навчальних закладах і беруть участь в окремих видах діяльності дошкільного закладу, до постійного перебування та отримання навчання в умовах звичайного (не спеціального) навчального закладу?
15. Чи робляться спроби мінімізувати той час, який діти, які потребують підтримки, проводять поза звичайними заняттями?

Додаткові запитання:

-

Б-2. Організація підтримки різноманітності

Індикатори: **Б-2.4. Подолання бар'єрів на шляху до навчання, гри й повноцінної участі в діяльності ДНЗ регулюється відповідними нормативними документами в галузі дошкільної освіти (національний та міжнародний рівені).**

1. Чи інтегровано використання зазначених документів у загальну інклюзивну політику навчального закладу?
2. Чи надають підтримку у подоланні бар'єрів на шляху навчання й повноцінної участі зовнішні служби?
3. Чи скеровані індивідуальні навчальні програми на забезпечення доступу та отримання підтримки в рамках загальних навчальних планів?
4. Чи покращує застосування індивідуальних програм розвитку навчання для решти дітей навчального закладу?
5. Чи робиться у висновках про «особливі освітні потреби» акцент на потребах і сильних сторонах дитини, а не на її недоліках?
6. Чи описується у висновках ІПР прогрес розвитку дитини?
7. Чи описується у висновках ІПР зміни у розвитку стосунків з іншими дітьми?
8. Чи описується у висновках ІПР зміни, які потрібно внести в існуючий процес навчання.

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

Б-2. Організація підтримки різноманітності

Індикатори:

Б-2.5. Результатами підтримки дітей, рідна мова яких є відмінною від державної, користуються всі діти в закладі.

1. Чи є підтримка таких дітей відповідальністю всіх співробітників навчального закладу?
2. Чи всі мови є однаково важливими?
3. Чи уникають педагоги припущень, що всі діти з національних меншин повинні вільно володіти українською мовою?
4. Чи уникають педагоги припущень про країну/місце походження сім'ї дитини, базуючись на обмежених знаннях про етнічну групу на цій території?
5. Чи розуміють педагоги почуття ніяковості дітей з національних меншин, причиною якого може бути те, що рідна мова цих дітей може відрізнитись від мови більшості дітей?
6. Чи визнають усі педагоги, що всі діти потребують тепла, безпеки незалежно від їхнього знання української мови?
7. Чи всі діти отримують перевагу від знання різних мов, якими володіють і навчаються діти та дорослі в закладі?
8. Чи використовують педагоги можливості інтегрувати рідну мову дітей, що є відмінною від української, у пісні, вірші та оповідання?
9. Чи сфокусована підтримка на тому, як подолати бар'єри у грі, навчанні та участі, а не на розмежуванні «труднощів з навчанням нерідною мовою» і «проблем з навчанням»?
10. Чи доступні перекладачі з мови жестів та інших мов у ситуаціях, коли вони необхідні?
11. Чи доступна дітям навчального закладу підтримка співробітників закладу з тим же культурним походженням, що і в дітей з національних меншин?
12. Чи здійснюються заходи зі збільшення комунікації між батьками/опікунами, які вивчають українську мову як другу?
13. Чи вважається зміна країни проживання та культури чинником, що сприяє утворенню бар'єрів на шляху навчання й повноцінної участі в житті закладу?
14. Чи спрямована підтримка дітей, для яких українська мова не є рідною, на подолання інших бар'єрів у діяльності та організації роботи навчального закладу?

Додаткові запитання:

-

Б-2. Організація підтримки різноманітності

Індикатори: **Б-2.6. Результатами підтримки дітей з порушеннями в поведінці користуються всі діти в навчальному закладі.**

1. Чи продовжують педагоги працювати над збільшенням участі дітей у грі, навчанні, розвитку стосунків, навіть тоді, коли їх поведінка може створювати проблеми?
2. Чи пов'язані труднощі в поведінці дітей зі стратегіями, які педагоги використовують для покращення діяльності, стосунків, організації та культури закладу?
3. Чи є правила закладу чіткими та мінімальними?
4. Чи залучаються діти та батьки до формулювання правил закладу?
5. Чи порушення поведінки дітей спонукає заклад до перегляду шляхів вирішення конфліктів з метою зменшення кількості конфліктних ситуацій?
6. Чи навчають дітей вирішувати конфлікти таким чином, аби уникати агресивної поведінки?
7. Чи моделюють педагоги спокійне реагування на труднощі?
8. Чи підтримка в подоланні конфліктних ситуацій для однієї дитини включає розмірковування про шляхи покращення гри, навчання та участі всіх дітей?
9. Чи вважають педагоги проблеми, які може мати окремих педагог з окремою дитиною, як спільну проблему для спільного вирішення?
10. Чи прагне дошкільний заклад підвищити самооцінку тих дітей, у кого вона занижена?
11. Чи здійснюються заходи реагування на тенденцію, що низькі досягнення та прояви незадоволення більше притаманні хлопчикам, ніж дівчаткам?
12. Чи здійснюються спроби подолати уявлення, що дорослішання хлопчиків обов'язково пов'язане із проявами агресивної поведінки?

Додаткові запитання/коментарі:

•

Б-2. Організація підтримки різноманітності

Індикатори:

Б-2.7. Зменшення випадків, що ведуть до виключення дітей, які розглядаються як діти із проблемною поведінкою.

1. Чи розглядається виключення як процес, який можна мінімізувати за допомогою підтримки гри, навчання, стосунків і змін у видах діяльності закладу?
2. Чи до всіх дітей ставляться зі співчуттям незалежно від того, якими би «важкими» вони не здавались?
3. Чи несуть педагоги спільну відповідальність за пошуки шляхів вирішення ситуацій, в яких може опинитись дитина?
4. Чи існує в навчальному закладі розуміння зв'язку між «знеціненням» дітей та їх незадоволенням і проявами агресивної поведінки?
5. Чи вживають педагоги заходи проти прояву почуттів «знецінення» серед дітей-представників національних меншин чи інших соціальних груп?
6. Чи прагне навчальний заклад до зниження кількості конфліктів між дітьми, які належать до різних національних і соціальних груп?
7. Чи уникають педагоги виникнення й поширення почуття незадоволення через групування дітей на основі їх поведінки або навчальних результатів?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

Б-2. Організація підтримки різноманітності

Індикатори: **Б-2.8. Знижені бар'єри, що заважають відвідуванню дошкільного закладу.**

1. Чи розглядаються всі бар'єри, що заважають відвідуванню дитячого садка, з позиції культури навчального закладу, політики та практики, характеру взаємин дітей, а також ситуації в них удома?
2. Чи пропонують педагоги підтримку батькам/опікунам, які бажають, щоб їхня дитина відвідувала заклад, але не можуть з якихось причин це організувати?
3. Чи співпрацюють педагоги та батьки/опікуни, щоби подолати можливі тривоги дітей, пов'язані з відвідуванням закладу?
4. Чи надає навчальний заклад активну підтримку при поверненні дитини, яка перенесла важку втрату, хронічну хворобу або після її тривалої відсутності?
5. Чи враховується досвід дітей, які тривалий час були відсутні, при плануванні навчальних видів діяльності?
6. Чи пов'язуються випадки невідвідування дитиною закладу з випадками нешанобливого ставлення чи відсутності друзів дитини в закладі?
7. Чи існує ефективна система звітності й запису відвідування дитиною закладу та з'ясування причин відсутності?
8. Чи зменшуються бар'єри, що заважають відвідуванню дошкільного закладу?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

Б-2. Організація підтримки різноманітності

Індикатори:

Б-2.9. Випадки неухважного й нешанобливого ставлення до дітей з боку однолітків та до дорослих мінімізовані.

1. Чи є в батьків/опікунів, співробітників закладу, представників керівних органів і дітей спільне розуміння того, що таке нешанобливе й неухважне ставлення до дитини?
2. Чи розглядаються нешанобливі взаємини як частина стосунків, коли одна дитина повністю підкоряється іншій?
3. Чи неухвага та нешанобливе ставлення розглядаються як вербальне та емоційне, а не тільки як фізичне?
4. Чи загрози та ізоляція дитини від друзів також розглядаються як нешанобливе ставлення?
5. Чи нешанобливе ставлення розглядається як потенційна ситуація, яка може мати місце між педагогами, між педагогом і дитиною, між педагогами та батьками/опікунами, між самими дітьми?
6. Чи розглядаються коментарі про характеристики, пов'язані з інвалідністю, сексизмом, расизмом, гомофобією, як аспекти нешанобливого ставлення?
7. Чи є письмове положення про ставлення до дітей, в якому визначаються деталі прийнятної та неприйнятної поведінки?
8. Чи всім зрозуміла політика уникнення проявів нешанобливого ставлення?
9. Чи знають діти, до кого вони можуть звернутись, коли виникають випадки нешанобливого ставлення?
10. Чи є люди в закладі або поза закладом, до кого можуть звернутись дорослі, коли стикаються з випадками неухваги та нешанобливого ставлення до дитини?
11. Чи ведуться записи про випадки неухваги та нешанобливого ставлення до дитини?
12. Чи зменшується кількість випадків неухваги та нешанобливого ставлення до дитини?

Додаткові запитання/коментарі:

•

В-1. Управління навчальним процесом та грою

Індикатори: **В-1.1. Навчальні види діяльності плануються з урахуванням потреб усіх дітей.**

1. Чи плануються навчальні види діяльності, щоби підтримати та розвинути процес навчання дітей, а не просто спрощено викладати навчальний зміст?
2. Чи плануються навчальні види діяльності таким чином, щоб розширити знання всіх дітей?
3. Чи відбувається об'єднання дітей у групи на основі дружніх стосунків між дітьми та мови, якою розмовляють діти?
4. Чи уникають педагоги об'єднання дітей у групи на основі рівня навчальних досягнень, так званих «здібностей» або видів порушення розвитку?
5. Чи здійснюється час від часу перегрупування дітей, що сприяє соціальній згуртованості — наприклад, між різними етнічними групами?
6. Чи відображають навчальні види діяльності досвід, інтереси та соціальне походження всіх дітей незалежно від рівня успішності, мови, статі, порушень розвитку, національних і культурних особливостей, віросповідання?
7. Чи починається навчальна діяльність зазвичай з обговорення з дітьми спільного досвіду, який можна розвинути різними шляхами?
8. Чи уникають педагоги стереотипних припущень про те, що може бути цікавим для конкретних груп — наприклад, для дівчаток і хлопчиків?
9. Чи спрямоване планування на зменшення бар'єрів у грі, навчанні та участі дитини, яка не є залученою в них?
10. Чи планують педагоги зменшення потреби в індивідуальній підтримці дітей?
11. Чи планують педагоги додатковий час для використання технічних засобів, що є нагальною потребою для деяких дітей з особливими освітніми потребами?
12. Чи дозволяють навчальні види діяльності використання різних навчальних стилів?

13. Чи можуть діти брати активну участь у навчальних видах діяльності, наприклад, в одязі, який відображає їхню культуру або релігію?
14. Чи здійснюється адаптація видів діяльності (наприклад, малювання, музики) з метою уникнення резервації окремих дітей на підставі їхніх релігійних поглядів?
15. Чи є види діяльності, яка здійснюється індивідуально, у парі, у малій групі, у великій групі дітей?
16. Чи види діяльності є різноманітними й такими, що включають у себе: говоріння, слухання, спів, малювання, драматичні ігри, вирішення проблем, фізичні рухи, приготування їжі, використання бібліотеки, аудіо- та відеоматеріалів, комп'ютерів?
17. Чи планують педагоги альтернативні види діяльності для більш і менш активних дітей?

Додаткові запитання:

-
-
-

В-1. Управління навчальним процесом та грою

Індикатори:

В-1.2. Навчальні види діяльності заохочують усіх дітей до спілкування.

1. Чи педагоги чітко розмовляють, використовуючи слова, зрозумілі для всіх дітей?
2. Чи розуміють педагоги значення мови жестів і виразу обличчя у процесі спілкування?
3. Чи кожний розуміє, як привернути увагу, коли хочеться поспілкуватися з іншими, наприклад, звернення на ім'я, легенький дотик, красномовний погляд?
4. Чи кожній дитині, яка намагається спілкуватись, приділяється належна увага?
5. Чи вивчається в закладі культурно різноманітний репертуар пісень і віршів?
6. Чи допомагають дітям вивчати імена інших дітей або імена важливих у їхньому житті дорослих за допомогою пісень і віршів?
7. Чи заохочують види діяльності спілкування між дорослими та дітьми, а також між самими дітьми?
8. Чи заохочують види діяльності розвиток мови для мислення, а також для розмови про гру й навчання?
9. Чи здійснюється підтримка дітей у передачі їхніх думок, особливо тих, хто відчуває труднощі?
10. Чи здійснюється збагачення словникового запасу за допомогою відкритих запитань?
11. Чи педагоги та діти вільно спілкуються з дітьми, які з якихось причин не можуть виражати свої думки через усне мовлення?
12. Чи намагаються педагоги реагувати на різні звуки дітей, які не розмовляють?
13. Чи є перекладачі для дітей, які нечують, і для інших дітей, які не знають української мови?
14. Чи є можливість для дітей, які не розмовляють українською мовою або використовують мову жестів, спілкуватись їхньою рідною мовою?

15. Чи використовують педагоги мову жестів у піснях і віршах?
16. Чи заохочуються діти з важкими порушеннями мови спілкуватись невербальними способами?
17. Чи супроводжують педагоги свої висловлювання дотиком, жестами, виразом обличчя, коли спілкуються з дітьми з порушеннями слуху?
18. Чи намагаються педагоги якимось компенсувати вираз обличчя чи мову жестів у спілкуванні з дітьми з порушеннями зору?

Додаткові запитання:

-
-
-

В-1. Управління навчальним процесом та грою**Індикатори:****В-1.3. Види діяльності заохочують до участі усіх дітей.**

1. Чи є види діяльності емоційно привабливими для дітей і чи поєднують навчання з радісними емоціями?
2. Чи заохочується самовираження дітей через малювання, музику, танці так само, як і за допомогою мови?
3. Чи використовуються ляльки, фотографії, картини, щоб вивчати конкретні ситуації та емоції?
4. Чи використовується щоденник, щоб записувати та обмінюватись інформацією про цікаві види діяльності як у навчальному закладі, так і поза ним?
5. Чи розширюють педагоги репертуар оповідань, пісень, ігор і віршів, включно з оповіданнями, піснями, іграми та віршами народів інших національностей?
6. Чи базуються види діяльності на тому досвіді, який діти отримують поза межами навчального закладу?
7. Чи розуміють педагоги, що процес є не менш важливим, ніж кінцевий результат?
8. Чи завжди педагоги позитивно ставляться до творчих зусиль дітей?
9. Чи спілкуються дорослі з дитиною на рівні її очей?
10. Чи організують педагоги роботу таким чином, щоб діти розуміли, що закінчується один і починається наступний вид діяльності?
11. Чи розуміють педагоги важливість фізичних і психічних зусиль, які вимагаються від деяких дітей з порушеннями розвитку, для того, щоб завершити завдання?
12. Чи забезпечують дорослі альтернативні шляхи доступу до досвіду або знань дітей, які не можуть бути залучені в певні види діяльності, наприклад, із причини порушення зору?
13. Чи дають дітям з важкими порушеннями розвитку мови зрозуміти, що їхня реакція на діяльність цінується?
14. Чи забезпечують педагоги дітей, які спілкуються невербально, можливістю спілкуватися за допомогою малюнків, фотографій, предметів, знаків?

Додаткові запитання:

•

В-1. Управління навчальним процесом та грою**Індикатори:****В-1.4. Види діяльності розвивають розуміння відмінностей між людьми.**

1. Чи заохочують оповідання, пісні, вірші, розмови, відвідування та відвідувачі дітей знайомитися з досвідом та ідеями, які є відмінними від їхніх?
2. Чи дається дітям можливість навчатися і гратися з іншими дітьми, які є відмінними від них у сенсі соціального статусу, національності, культури, статі, порушень у розвитку?
3. Чи допомагають види діяльності зрозуміти дітям відмінності в сенсі соціального статусу, національності, культури, статі, порушень у розвитку, релігії?
4. Чи мають діти можливість проводити час з різними дорослими, включно з чоловіками та жінками, людьми з інвалідністю, людьми різного віку, різної національності?
5. Чи є культурно прийнятним для всіх дітей процес прийому їжі?
6. Чи уникають педагоги дискримінаційних висловлювань про людей іншого соціального походження, раси, національності, культури, людей з порушеннями розвитку, сексуальної орієнтації?
7. Чи показують педагоги, що вони поважають і цінують різні погляди та життєві стилі?
8. Чи знайомлять дітей з культурними особливостями, що проявляються у словах, традиціях, їжі, іграх, одязі?
9. Чи мають діти можливість дізнаватися про дітей і дорослих з інших частин світу та спілкуватися з ними?
10. Чи ігри та навчання дають можливість зрозуміти, що деякі люди живуть у бідності та пригноблені?
11. Чи забезпечують педагоги матеріали або одяг для перевдягання, який дає можливість дітям відчувати себе іншими?
12. Чи розвивається в дітей усвідомлення, що бути іншим — це добре?
13. Чи спрямовані види діяльності на дослідження самоідентичності та позитивного ставлення до себе, як, наприклад, малювання автопортрету, створення книги про себе?
14. Чи відображають ресурси та види діяльності різні мови, особливо ті, якими розмовляють батьки/опікуни дітей?
15. Чи розуміють педагоги, що існують різні показники концентрації та уваги, відмінні від таких, як тихо сидіти чи працювати за столом?
16. Чи втручаються педагоги, щоб заохотити прийняття дітей з особливими потребами та боротися з негативними коментарями про дітей, чиї фізичні або культурні особливості є відмінними?

Додаткові запитання:

•

В-1. Управління навчальним процесом та грою

Індикатори: В-1.5. Види діяльності попереджають виникнення стереотипів.

1. Чи визнається, що різні культури та релігії охоплюють різні погляди та звичаї?
2. Чи попереджають педагоги виникнення припущень про культурні особливості, що базуються лише на основі кольору шкіри?
3. Чи враховується різне культурне походження дітей?
4. Чи борються педагоги зі стереотипним негативним ставленням до людей з інвалідністю, як, наприклад, коли їх сприймають як об'єкт жалю, співчуття чи героїв, які борються зі своєю недугою?
5. Чи уникають педагоги стереотипних ролей для дітей у виставах, пов'язаних із зовнішністю, кольором волосся чи шкіри?
6. Чи використовуються у щоденних ситуаціях книжки, малюнки, ляльки, які представляють людей інших рас, інших національностей?
7. Чи використовуються у щоденних ситуаціях матеріали, картини, малюнки, які зображують людей з інвалідністю?
8. Чи уникають педагоги стереотипних очкувань, пов'язаних зі статтю, щодо успішності, майбутніх ролей і професії?
9. Чи привертають педагоги увагу дітей до книг, малюнків, іграшок, які зображують жінок, чоловіків, дівчаток і хлопчиків у нестереотипних ролях?
10. Чи відображають ресурси та види діяльності жінок і чоловіків, які виконують різні домашні обов'язки?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

В-1. Управління навчальним процесом та грою

Індикатори: В-1.6. Діти активно залучені до навчання та гри.

1. Чи дають педагоги дітям можливість вибору видів діяльності?
2. Чи цінуються та враховуються в діяльності інтереси, знання та навички, які діти набувають самостійно?
3. Чи дають педагоги змогу дітям бути ведучими в їхній грі та дослідженнях, чи спостерігають вони за дітьми, чи приєднуються до веселих видів діяльності разом з дітьми, підтримують і розширюють гру, коли це потрібно?
4. Чи є педагоги самі активними учнями, які займаються діяльністю, що відображає їхні інтереси, — малюванням, читанням, вишиванням тощо?
5. Чи доступні та організовані ресурси таким чином, щоб заохочувати самостійне навчання дітей?
6. Чи надається дітям підтримка в досягненні вищого рівня розвитку з опорою на існуючий рівень набутих знань і навичок?
7. Чи допомагають педагоги дітям розвивати навички самоорганізації?
8. Чи заохочують дітей до рефлексії та підбиття підсумків?
9. Чи питають у дітей, якої підтримки вони потребують?
10. Чи питають у дітей про види діяльності, які їм подобаються?
11. Чи уникають педагоги формальних видів діяльності, які спрямовані на виготовлення певного продукту, що не є важливим для дітей?
12. Чи заохочують дітей бути самостійними в догляді за собою, наприклад, під час прийому їжі?
13. Чи допомагають дітям прийняти вибір інших дітей та дорослих, навіть якщо цей вибір обмежує власний вибір дітей?

Додаткові запитання:

-
-

В-1. Управління навчальним процесом та грою

Індикатори: В-1.7. Діти співпрацюють у грі та навчанні.

1. Чи є прийнятні правила дотримання черги у висловлюваннях, слуханні, запитах інформації та проханнях про допомогу?
2. Чи є час, коли діти різного віку граються разом під наглядом дорослого?
3. Чи просять діти про допомогу один в одного?
4. Чи охоче діляться діти своїми знаннями та навичками?
5. Чи вміють діти ввічливо відмовитись від допомоги, якщо вони її не потребують?
6. Чи дозволяють групові види діяльності розділити завдання та обсяг знань, набутий дітьми?
7. Чи навчаються діти спільного планування та виконання діяльності, що передбачає різний внесок різних членів групи?
8. Чи розуміють діти, що кожний з них повинен отримати свою частину уваги?
9. Чи намагаються діти допомогти подолати труднощі іншим дітям?
10. Чи допомагають педагоги маленьким дітям звикнути до різних дорослих та інших дітей?
11. Чи є в педагогів розуміння того, що діти відрізняються один від одного характером поведінки, способами взаємодії, реакціями?
12. Чи розуміють вихователі й діти, що інколи діти можуть вибирати якусь справу поза спільно організованою діяльністю?
13. Чи граються вихователі поруч з дитиною, щоб дати їй можливість пережити почуття приналежності?
14. Чи попереджають педагоги монополізацію деякими групами дітей місця для гри чи іграшок?
15. Чи навчають дітей різних видів гри як у приміщенні, так і на повітрі?

Додаткові запитання:

•

В-1. Управління навчальним процесом та грою**Індикатори: В-1.8. Оцінювання допомагає покращити досягнення всіх дітей.**

1. Чи здійснюється письмове оцінювання дітей, наприклад, у вигляді листівок або позначок?
2. Чи несуть педагоги відповідальність за гру та навчання всіх дітей під час діяльності всіх видів?
3. Чи залучаються діти до обговорення своєї гри та навчання?
4. Чи залучаються батьки/опікуни до обговорення гри та навчання своїх дітей?
5. Якщо ведуться записи навчальних досягнень, чи відображають вони всі навички та знання дітей?
6. Чи висловлюються судження про дітей з повагою?
7. Чи висловлюються судження про те, що дитина може робити на наступному рівні розвитку за підтримки, і чи базуються вони на результатах спостережень?
8. Чи спрямоване оцінювання на те, що важливо знати й уміти, а не на те, що легко виміряти?
9. Чи є оцінювання завжди формуючим, тобто таким, що забезпечує підтримку гри, навчанню та участі дітей?
10. Персоналізують педагоги свої записи чи використовують шаблонні фрази про розвиток дітей у письмових звітах, виступах на педагогічних нарадах?
11. Чи є модифікації, розвиток і покращення діяльності результатами оцінювання?
12. Чи використовується оцінювання для того, щоби стимулювати дітей активно демонструвати свої навички?
13. Чи враховуються знання про певні групи дітей (дівчатка/хлопчики, діти з національних меншин, діти з особливими потребами) для запобігання й подолання труднощів у навчанні, з якими стикаються ці групи?

Додаткові запитання/коментарі:

•

В-1. Управління навчальним процесом та грою

Індикатори:

В-1.9. Педагоги створюють спокійну атмосферу, що базується на стосунках взаємоповаги.

1. Чи заохочують дітей до розвитку самодисципліни?
2. Чи уникають педагоги використання лише стратегії нагород і покарання в дотриманні дітьми дисципліни?
3. Чи підтримують педагоги один одного та дітей у вмінні відстоювати свою думку без агресії?
4. Чи обмінюються педагоги своїми занепокоєннями, знаннями та навичками при подоланні неприязні чи іншої деструктивної поведінки?
5. Чи є прийнятною в педагогічному колективі позиція, за якої вихователь, який має негативні особисті почуття до окремих дітей, повинен виражати їх приватно й педагогічно коректно?
6. Чи уникають педагоги «демонізації» окремих дітей і навішування на них ярликів «порушника спокою»?
7. Чи допомагають діти іншим заспокоїтись?
8. Чи обговорюються з дітьми способи покращення атмосфери у групі?
9. Чи відчують діти, що з ними та іншими поводяться справедливо?
10. Якщо у групі працює більш ніж один дорослий, чи спільна для них відповідальність за спокійну атмосферу проведення?
11. Чи розуміють дорослі та діти, що несправедливо приділяти більше уваги хлопчикам, ніж дівчаткам, і навпаки?
12. Чи розглядаються випадки конфліктів між дітьми як можливість для розмови про почуття, стосунки та способи вирішення конфліктів?
13. Якщо дітей зупиняють у їхніх певних діях, чи пояснюють педагоги своє рішення?
14. Чи заохочують педагоги дітей до самостійного вирішення конфліктів?
15. Чи працюють педагоги разом з батьками/опікунами, щоби подолати негативні прояви поведінки дітей, такі як кусання, дряпання, штовхання інших тощо?
16. Чи є процедури, які використовуються педагогічним персоналом для попередження випадків агресивної поведінки?

Додаткові запитання/коментарі:

•

В-1. Управління навчальним процесом та грою

Індикатори: **В-1.10. Педагоги здійснюють планування, перегляд планів та діють у партнерстві.**

1. Чи спільно планують педагоги свою діяльність?
2. Чи обмінюються педагоги ідеями та матеріалами для організації різних видів діяльності?
3. Чи співпрацюють педагоги, щоби підтримувати різні види діяльності?
4. Чи планується діяльність таким чином, щоб максимально задіяти всіх дорослих у групі?
5. Чи обмінюються педагоги своїми думками та враженнями про гру, навчання та участь дітей по завершенню спільної діяльності?
6. Чи заохочують педагоги висловлення коментарів своїх колег про їхню роботу — наприклад, наскільки доступною для дітей була їхня мова, наскільки діти брали участь у різних видах діяльності?
7. Чи змінюють педагоги свої підходи на основі коментарів своїх колег?
8. Чи підтримують педагоги один одного в часи невдач і стресу?
9. Чи залучаються педагоги до спільного вирішення проблем з бар'єрами у грі, навчанні та участі дітей?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

В-1. Управління навчальним процесом та грою

Індикатори: **В-1.11. Асистенти вихователів підтримують гру, навчання та участь усіх дітей.**

1. Чи залучаються асистенти вихователів до планування та перегляду діяльності?
2. Чи допомагають асистенти вихователів усім дітям у групі, а не тільки окремим дітям?
3. Чи організовано середовище таким чином, що асистенти вихователів можуть працювати як із групою дітей, так і з окремими дітьми?
4. Чи спрямовують свою діяльність асистенти вихователів таким чином, щоб участь дітей була максимальною?
5. Чи прагнуть асистенти вихователів розвивати самостійність дітей, тим самим зменшуючи свою безпосередню підтримку?
6. Чи заохочують асистенти вихователів підтримку тих дітей, які мають певні труднощі?
7. Чи уникають асистенти втручання у стосунки дітей з іншими дітьми та дорослими?
8. Чи запитують думку асистентів про їх основні обов'язки?
9. Чи всі співробітники закладу знають функціональні обов'язки асистентів?
10. Чи зрозуміло, що деякі діти з особливими потребами потребують допомоги додаткового асистента або індивідуального помічника?
11. Чи питають дітей з особливими потребами про тип підтримки, який їм потрібний, та про характеристики асистента, який буде їх підтримувати?
12. Чи зрозуміло, що асистенти можуть діяти як захисники прав деяких дітей?
13. Чи здійснюються спроби наймати асистентів вихователів як жінок, так і чоловіків?

Додаткові запитання/коментарі:

•

В-1. Управління навчальним процесом та грою

Індикатори: В-1.12. Усі діти беруть участь у різних видах діяльності.

1. Чи всі види діяльності є доступними для всіх дітей незалежно від їхніх навичок, особливостей розвитку або достатку сімей?
2. Чи заохочують батьків/опікунів до участі в різних заходах, які проводяться в дошкільному закладі?
3. Чи готуються певні види діяльності для батьків/опікунів таким чином, що вони можуть максимально брати в них участь?
4. Чи всі діти мають можливості брати участь у всіх видах діяльності, що проводиться в місцевій громаді?
5. Чи гуртки, різні види діяльності, вечори розваг, спортивні свята організовані таким чином, щоби вони були цікавими для всіх дітей?
6. Чи всіх дітей заохочують брати участь у видах діяльності на вибір — як, наприклад, музика, драматичний гурток, спортивні секції тощо?
7. Чи діти, які представляють навчальний заклад у спортивних або інших заходах, відображають усю різноманітність дітей у закладі?
8. Чи охоплюють фізичні заходи всіх дітей незалежно від рівня їх навичок або порушень розвитку?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

В-2. Мобілізація ресурсів

Індикатори: **В-2.1. Навчальний заклад добре забезпечений, щоб заохочувати гру, навчання та участь.**

1. Чи організований заклад таким чином, щоб діти мали можливість для самостійного вибору та гри?
2. Чи є навчальне середовище чистим і комфортним?
3. Чи існує місце для дітей, щоб вільно рухатись, переходячи від одних видів діяльності до інших?
4. Чи існує місце для дітей, де вони можуть сидіти на підлозі (на килимі)?
5. Чи організована площа таким чином, щоб забезпечувати як заняття/гру в малих групах, так і місця для індивідуальної роботи/гри?
6. Чи допомагають діти педагогам в організації середовища таким чином, щоби підтримувати гру, навчання та участь?
7. Чи позначені окремі ділянки символами, що дає змогу дітям обговорювати свій вибір тих чи інших видів діяльності?
8. Чи є місця, де діти можуть тихо спілкуватися зі своїми друзями?
9. Чи існують комфортні місця для батьків/опікунів, педагогів і дітей для обговорення подій дня?
10. Чи існують комфортні місця, де діти можуть відпочити?
11. Чи існують місця, де діти можуть усамітнитись, коли вони відчують у цьому потребу?
12. Чи впевнені педагоги, що середовище є безпечним і в той же час заохочує самостійність дітей?
13. Чи організована діяльність таким чином, щоб діти мали можливість працювати/гратись як у приміщенні, так і на повітрі?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-

В-2. Мобілізація ресурсів**Індикатори: В-2.2. Ресурси розподіляються справедливо.**

1. Чи знають педагоги та батьки/опікуни про існуючі фінансові ресурси навчального закладу й те, яким чином вони розподілені?
2. Чи справедливо використовуються ресурси для підтримки дітей?
3. Чи справедливо розподіляються ресурси по відношенню до всіх груп у сенсі використання приміщень, місцезнаходження групових кімнат, заміни відсутніх педагогів?
4. Чи справедливо використовуються ресурси для підтримки педагогів?
5. Чи знають педагоги про ресурси, призначені для підтримки дітей з особливими потребами?
6. Чи використовуються ресурси, призначені для підтримки дітей з особливими потребами, для збільшення участі всіх дітей з різними індивідуальними відмінностями?
7. Чи спрямовані ресурси на усунення бар'єрів для участі дітей у грі та навчанні, що здійснюються на основі планування та професійного розвитку?
8. Чи використовують педагоги ресурси гнучко, тобто таким чином, що в їхній розподіл можуть вносити зміни, пов'язані з появою нових дітей, педагогів і змінами середовища?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

В-2. Мобілізація ресурсів

Індикатори:

В-2.3. Відмінності між дітьми використовуються як ресурси для підтримки гри, навчання та участі в них.

1. Чи заохочуються діти до використання своїх знань і досвіду, пов'язаного з місцем їх народження, національністю батьків тощо?
2. Чи визнається спроможність дітей до емоційної підтримки?
3. Чи надають допомогу діти із кращими знаннями та навичками в певних видах діяльності тим дітям, у яких вони менше розвинені?
4. Чи є в дітей різного віку можливість допомагати один одному?
5. Чи є вибір можливостей для дітей допомогти один одному?
6. Чи розглядається кожна дитина незалежно від її навичок чи рівня розвитку як повноцінний учасник навчального процесу, який може зробити свій особистий внесок?
7. Чи враховуються у видах діяльності різні мови, якими розмовляють діти, як цінний ресурс для розвитку мови та мовлення?
8. Чи користуються діти, які мали змогу подолати певні проблеми, набути досвідом?
9. Чи використовується досвід у подоланні бар'єрів (наприклад, доступ до певної частини закладу для деяких дітей) для вирішення інших схожих проблем?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

В-2. Мобілізація ресурсів**Індикатори: В-2.4. Досвід педагогів використовується в повній мірі.**

1. Чи відомо, якими знаннями та навичками володіють усі педагоги, і не тільки тими, що передбачені посадовими обов'язками?
2. Чи заохочуються педагоги до використання всіх своїх знань і навичок?
3. Чи заохочуються педагоги ділитися своїми знаннями та вміннями з дітьми та іншими колегами?
4. Чи заохочуються педагоги до розвитку своїх знань і навичок?
5. Чи використовуються різні мови, якими розмовляють педагоги, як ресурс для розвитку мови та мовлення дітей?
6. Чи розуміють педагоги, що вони повинні працювати з усіма сім'ями незалежно від їхнього соціального статусу, національності та культури?
7. Чи пропонують педагоги, які володіють певними знаннями та вміннями, допомогу іншим?
8. Чи враховуються відмінності, пов'язані з різними культурами чи соціальним статусом педагогів, у навчальних видах діяльності?
9. Чи є в педагогів формальні та неформальні можливості вирішувати питання, які їх турбують, спираючись на досвід своїх колег?
10. Чи пропонують педагоги альтернативні шляхи вирішення тих чи інших проблемних ситуацій?
11. Чи залучені представники керівних органів до обміну своїм досвідом з педагогами?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

В-2. Мобілізація ресурсів

Індикатори: **В-2.5. Педагоги створюють спільні ресурси для підтримки гри, навчання та участі дітей.**

1. Чи знаходять педагоги ресурси, які можна використовувати повторно, і чи діляться вони ресурсами зі своїми колегами, щоби підтримувати гру та навчання дітей?
2. Чи визнається, що середовище може бути багатим на навчальні матеріали та іграшки без необхідності закуповувати дорогі матеріали та іграшки?
3. Чи повною мірою використовуються матеріали повторного використання?
4. Чи містить середовище фотографії, іграшки або інші знайомі речі з дому?
5. Чи всі педагоги знають про існуючі ресурси для підтримки гри та навчання?
6. Чи достатньо книжок для всіх дітей, які відповідають різному віку дітей і мовам, якими розмовляють діти та їхні батьки/опікуни?
7. Чи достатньо книжок з піснями, дисків з музичними записами та музичних інструментів?
8. Чи достатньо адаптованих матеріалів — наприклад, матеріалів, написаних великим шрифтом, шрифтом Брайля, аудіокасет для дітей з особливими потребами?
9. Чи є в дошкільному закладі бібліотека?
10. Чи обмінюються педагоги інформацією про корисні Інтернет-сайти та іншою інформацією?
11. Чи добре організована відеобібліотека?
12. Чи інтегровані комп'ютери в навчальну діяльність?
13. Чи є записи корисних навчальних телевізійних програм?
14. Чи використовуються касети для запису та відтворення оповідань і розвитку мовлення?

15. Чи використовуються нові інформаційні технології, якщо вони доступні, як, наприклад, програми розпізнавання голосу під час письма тощо?
16. Чи підтримуються щоденна гра дітей та рольові ігри різними предметами, які можна гнучко використовувати як у приміщенні, так і на подвір'ї?
17. Чи використовуються іграшки, ляльки, фотографії, картини для дослідження певних конкретних ситуацій та емоцій?
18. Чи існує колекція матеріалів, картин, ілюстрацій, на яких зображені тварини, люди, рослини, явища природи тощо?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

В-2. Мобілізація ресурсів

Індикатори: **В-2.6. Ресурси, що існують у місцевій громаді, відомі та використовуються в повній мірі.**

1. Чи регулярно ведеться список ресурсів, які існують у місцевій громаді, який може використовуватися для підтримки навчання та гри? Такий список може включати: відомості про бібліотеки, музеї та художні виставки, театри, кінотеатри, танцювальні студії, міські та сільські господарства, релігійні товариства, громадські організації, політичні партії, музичні студії, спортивні клуби, басейни, залізничні вокзали, автовокзали, аеропорти, пожежні станції тощо.
2. Чи беруть участь у заходах навчального закладу члени місцевої громади і чи діляться вони своїми ресурсами?
3. Чи розглядаються батьки/опікуни та інші члени громади як ресурс для підтримки?
4. Чи залучаються дорослі люди з інвалідністю до заходів у навчальному закладі?
5. Чи виступають члени місцевої громади як наставники для дітей, у яких є труднощі з навчанням і поведінкою?
6. Чи розглядаються інші навчальні заклади, які знаходяться в тій самій громаді, як джерела практики, досвіду та підтримки?

Додаткові запитання/коментарі:

-
-
-

Частина 4.

Матеріали для проведення самооцінювання розвитку інклюзії в дошкільному навчальному закладі: анкетування та опитувальник

Для обґрунтування пріоритетів і розробки плану розвитку інклюзії ДНЗ доцільно провести анкетування зацікавленої групи респондентів з метою визначення їх ставлення до діяльності дошкільного навчального закладу в умовах інклюзивного навчання. Зразки анкет представлені нижче.

Підсумкова форма

Визначення пріоритетних напрямів розвитку інклюзії ДНЗ

Будь ласка, поставте позначку навпроти найменування позиції, яку ви займаєте по відношенню до навчального закладу:

☐ педагог	☐ волонтер
☐ представник управління освіти	☐ учень
☐ мати/батько/опікун	☐ інші (будь ласка, укажіть)

У перерахованих нижче розділах відзначте один або два найбільш важливих, на ваш погляд, пріоритетних напрямів розвитку навчального закладу. Для опису вибраних вами розділів і підтвердження вашої точки зору можна використовувати індикатори або набір індикаторів, запитання чи набір запитань, або щось, що не відмічено в матеріалах посібника. Можна також розглянути, яким чином зміни в розділах одного напрямку призведуть до змін в інших аспектах.

Напрямок А. РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ	
Створення спільноти	Розвиток інклюзивних цінностей
Напрямок Б. РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОЇ ПОЛІТИКИ	
Розвиток ДНЗ для всіх	Організація підтримки різноманітності
Напрямок В. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ПРАКТИКИ	
Управління процесом гри та навчання	Мобілізація ресурсів

Дякуємо за ваші відповіді!

**Визначення пріоритетних напрямів розвитку інклюзії
в дошкільному навчальному закладі**

Будь ласка, поставте позначку навпроти найменування позиції, яку ви займаєте по відношенню до навчального закладу:

☐ педагог	☐ волонтер
☐ представник управління освіти	☐ дитина
☐ мати/батько/опікун	☐ інші (будь ласка, укажіть)

Поставте позначку у клітинці, яка найбільш точно відображає вашу думку:

1. Повністю згоден.
2. Швидше згоден.
3. Не згоден.
4. Потрібна додаткова інформація.

НАПРЯМ А. Розвиток інклюзивної культури	1	2	3	4
A-1.1. Кожний відчуває, що йому раді в навчальному закладі				
A-1.2. Діти допомагають один одному				
A-1.3. Співробітники працюють у партнерстві один з одним				
A-1.4. Педагоги та діти ставляться один до одного з повагою				
A-1.5. Педагоги та батьки/опікуни співпрацюють один з одним				
A-1.6. Педагоги пов'язують навчальний досвід з досвідом, який дитина отримує вдома				
A-1.7. Персонал навчального закладу та представники управління освіти співпрацюють				
A-1.8. Місцева громада залучена до роботи з навчальним закладом				
A-2.1. Усі працівники навчального закладу віддані ідеям інклюзії				
A-2.2. Від усіх дітей очікують високих досягнень				
A-2.3. Усіх дітей цінують однаково				
A-2.4. Навчальний заклад дає дітям можливість почуватись добре				
A-2.5. Навчальний заклад дає батькам/опікунам можливість почуватись добре				
НАПРЯМ Б. Розробка інклюзивної політики	1	2	3	4
Б-1.1. Призначення співробітників та їх посадове підвищення здійснюються на справедливій основі				
Б-1.2. Усім новим співробітникам допомагають адаптуватись у колективі навчального закладу				
Б-1.3. Навчальний заклад прагне до того, щоб його відвідували всі діти, які живуть поблизу				
Б-1.4. Навчальний заклад доступний для всіх людей				
Б-1.5. Усім новим дітям допомагають адаптуватись у навчальному закладі				
Б-1.6. Педагоги допомагають дітям під час переходу в інші навчальні заклади				
Б-2.1. Усі види підтримки, що надаються навчальним закладом, координуються				
Б-2.2. Підвищення професійної кваліфікації співробітників допомагає їм краще реагувати на різноманітність потреб дітей				
Б-2.3. Політика навчального закладу для дітей з особливими освітніми потребами інклюзивна				
Б-2.4. Подолання бар'єрів на шляху навчання й повноцінної участі в діяльності ДНЗ регулюється відповідними нормативними документами в галузі дошкільної освіти				

Б-2.5. Результатами підтримки дітей, рідна мова яких є відмінною від державної, користуються всі діти навчального закладу				
Б-2.6. Результатами підтримки дітей з порушеннями поведінки користуються всі діти навчального закладу				
Б-2.7. Зниження випадків, що ведуть до виключення дітей, які розглядаються як діти із проблемною поведінкою				
Б-2.8. Знижені бар'єри, що заважають відвідуванню дітьми занять у навчальному закладі				
Б-2.9. Випадки неухважного та нешанобливого ставлення мінімізовано				
НАПРЯМ В. Запровадження інклюзивної практики	1	2	3	4
В-1.1. Навчальні види діяльності плануються з урахуванням потреб усіх дітей				
В-1.2. Навчальні види діяльності заохочують дітей до спілкування				
В-1.3. Заохочується участь кожної дитини у процесі навчання				
В-1.4. Види діяльності, що розвивають розуміння відмінностей між людьми				
В-1.5. Види діяльності попереджають виникнення стереотипів				
В-1.6. Діти беруть активну участь у грі та навчанні				
В-1.7. Діти співпрацюють у грі та навчанні				
В-1.8. Оцінювання допомагає покращити досягнення всіх дітей				
В-1.9. Педагоги створюють спокійну атмосферу, що будується на стосунках взаємоповаги				
В-1.10. Педагоги розробляють навчальні плани, переглядають їх та діють у партнерстві				
В-1.11. Асистенти педагогів надають підтримку у грі, навчанні й повноцінній участі всіх дітей				
В-1.12. Усі діти беруть участь у різних видах діяльності				
В. 2.1. Навчальний заклад добре забезпечений, щоб заохочувати гру, навчання та участь				
В.2.2. Ресурси розподіляються на справедливій основі				
В.2.3. Відмінності між дітьми використовуються як ресурси для підтримки гри, навчання та участі в них				
В.2.4. Досвід педагогів використовується повністю				
В.2.5. Педагоги створюють спільні ресурси для підтримки гри, навчання та участі дітей				
В.2.6. Ресурси місцевої громади відомі та використовуються				

Що ви хотіли би змінити в навчальному закладі?

1. _____
2. _____
3. _____

Дякуємо за ваші відповіді!

Визначення пріоритетних напрямів розвитку інклюзії в дошкільному навчальному закладі Для батьків/опікунів

Будь ласка, зазначте якого віку ваші діти, які відвідують цей навчальний заклад

Будь ласка, зазначте як довго кожна дитина відвідує цей навчальний заклад?

Будь ласка, поставте позначку у клітинці, яка найбільш точно відображає вашу думку:

1. Повністю згоден.
2. Швидше згоден.
3. Не згоден.
4. Потрібна додаткова інформація.

		1	2	3	4
1	Кожний відчуває, що йому раді, коли він/вона вперше приходить у дитячий садок				
2	У навчальному закладі панує радісна атмосфера				
3	Я отримав/ла чудову інформацію про навчальний заклад перед тим, як моя дитина почала його відвідувати				
4	Будь-яка дитини, яка проживає поблизу навчального закладу, незалежно від її соціального статусу чи порушень розвитку може його відвідувати				
5	Заклад має зручний доступ для всіх дітей і дорослих, включно з особами, які пересуваються у візках				
6	Місцева громада залучена до співпраці з навчальним закладом				
7	Серед усіх дошкільних закладів я б хотів/ла, щоб моя дитина ходила саме в цей навчальний заклад				
8	Педагоги та діти ставляться один до одного з повагою				
9	Педагоги переконані, що всі діти однаково важливі				
10	Педагоги допомагають дітям взаємодіяти з іншими дітьми				
11	Моя дитина має багато друзів у цьому закладі				
12	Моя дитина вміє спілкуватися з дітьми та дорослими, які мають різний соціальний статус				
13	Моїй дитині подобається відвідувати цей навчальний заклад				
14	Моя дитина почувається безпечно в цьому навчальному закладі				
15	У закладі реалізується здоровий підхід до харчування				
16	Педагоги ставляться до батьків/опікунів як до партнерів				
17	Педагоги цінують батьків/опікунів незалежно від того, допомагають батьки чи ні				
18	Коли мене хвилюють питання, пов'язані з моєю дитиною, я знаю, до кого мені слід звернутись				
19	Коли я розмовляю з педагогом про питання, які мене хвилюють і пов'язані з моєю дитиною, я знаю, що до цього поставляться серйозно				
20	Мене добре інформують про те, що відбувається в навчальному закладі				
21	Педагоги запитують батьків/опікунів про їх думку перед тим, як робити певні зміни				
22	Педагогів цікавлять мої знання про розвиток моєї дитини				
24	Педагоги і діти допомагають новим дітям швидше адаптуватись у колективі				
25	Педагоги допомагають батькам/опікунам познайомитися із закладом				
26	Педагоги готують дітей, коли вони переходять в інший заклад				
27	Коли діти пропускають заняття, педагоги завжди цікавляться, чому				

		1	2	3	4
28	Педагоги допомагають дітям і батькам/опікунам, коли ті нерегулярно відвідують заклад				
29	Педагоги прагнуть допомогти дитині, коли в неї виникають труднощі				
30	Педагоги намагаються уникати випадків виключення дитини із закладу				
31	Випадки неухважного та нешанобливого ставлення до дітей дуже рідкі				
32	Педагоги добре співпрацюють один з одним				
33	Для моєї дитини в закладі є багато цікавих видів діяльності				
34	Діти дізнаються про відмінності між людьми та різні стилі життя				
35	Різні мови, якими спілкуються діти в навчальному закладі, приносять користь для всіх дітей				
36	Педагоги пов'язують навчальний досвід з досвідом, який дитина отримує вдома				
37	Педагоги забезпечують участь усіх дітей у всіх видах діяльності				
38	Педагоги часто проводять свій час, приєднуючись до гри дітей, спілкуючись із ними				
39	Дітей заохочують здійснювати вибір під час їхньої гри та навчання				
40	Діти співпрацюють один з одним під час гри та навчання				
41	Приміщення закладу чисте й охайне				
42	Приміщення закладу добре організоване для підтримки гри та навчання				
43	Діти мають можливість гратись як у приміщенні, так і на подвір'ї				

Які зміни ви хотіли би бачити в закладі?

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Ваші інші коментарі про навчальний заклад:

_____

_____

_____

_____

Дякуємо за ваші відповіді!

Для дітей

Спостереження за дітьми та інші творчі підходи до збору інформації в дітей є кращими, ніж формальне опитування. Нижче наведені деякі твердження, які можна використати у спілкуванні з дітьми і які можуть допомогти дітям відчувати себе активно залученими в покращення навчального закладу як для себе, так і для інших.

1. Мені подобається ходити в цей дитячий садок.
2. Мені подобається гратись тут зі своїми друзями.
3. Мої друзі люблять гратися зі мною тут.
4. Моїм вихователям подобається слухати мене.
5. Моїм вихователям подобається допомагати мені.
6. Мені подобається допомагати вихователям, коли в них є якась робота.
7. Деякі діти називають інших дітей поганими словами.
8. Інколи деякі діти не дуже добре ставляться до мене.
9. Коли мені дуже сумно, завжди є хтось із дорослих, хто розрадить мене.
10. Коли діти сваряться, вихователі добре вміють залагодити сварку.
11. Мені приємно, коли я щось роблю.
12. Моїм вихователям подобається, коли я розповідаю про те, що робив/ла вдома.
13. Мої тато й мама думають, що це хороший дитячий садок.

Також можна отримати відповіді дітей на такі запитання:

- Що тобі найбільше подобається в дитячому садку?
- Із чим тобі найбільше подобається гратись?
- Чи є щось, що тобі тут не подобається?

Ці запитання можна ставити як особисто, так і звертаючись від імені іграшки.

Також можна використовувати фотографії, малюнки як додаткові свідчення. Думки малих дітей можна дізнатися, попросивши їх позначити кольором чи смайликом, наскільки їм подобається їх навчальний заклад.

Асистенти педагогічних працівників — однією з передумов забезпечення якісної освіти для всіх учнів (слухачів) ДНЗ є забезпечення асистентів педагогічних працівників. Станом на вересень 2011 року Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України розробило відповідні нормативно-правові документи, які регламентують роботу асистентів педагогів. Асистенти педагогів відносяться до категорії педагогічних працівників і допомагають педагогам при плануванні навчального процесу, підготовці навчальних матеріалів, наданні індивідуальної допомоги учням (слухачам), які її потребують. Асистенти педагогічних працівників входять у штатний розклад ДНЗ.

Демонізація — це такий прийом, коли про будь-яку людину або щось повідомляють виключно негативну інформацію, тобто її фільтрують таким чином, щоби представити їх у найбільш невігідному вигляді.

Дискримінація — навмисне обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за їхньою расовою або національною приналежністю, політичними або релігійними переконаннями, статтю тощо.

Дискримінація за ознакою інвалідності — відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів означає будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження із причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері. Вона включає всі форми дискримінації, у тому числі відмову в розумному пристосуванні.

Інвалідність — відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів означає результат взаємодії, яка відбувається між людьми з порушеннями здоров'я та бар'єрами, які існують у середовищі та у стосунках з іншими людьми, що заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.

Інклюзивний навчальний заклад — відповідно до Саламанкської декларації та Рамок дій⁸, затверджених ООН у червні 1994 р., інклюзивний навчальний заклад — це заклад, який «забезпечує якісну освіту для всіх учнів, у тому числі й учнів з важкими порушеннями розвитку», забезпечуючи при цьому «необхідну додаткову підтримку» для цих учнів.

Інклюзивна освіта — відповідно до Саламанкської декларації та Рамок дій, затверджених ООН у червні 1994 р., «...освітні системи і навчальні програми повинні враховувати широку різноманітність характеристик і потреб», а «учні зі спеціальними навчальними потребами повинні мати доступ до звичайних навчальних закладів, які забезпечують особистісно зорієнтований підхід і тим самим потреби учнів».

Конвенція — міжнародний договір або угода про якесь конкретне питання між двома чи більшою кількістю країн (також можуть використовуватись терміни «протокол», «пакт»). Після прийняття конвенції розробляються міжнародні норми та стандарти. У цьому випадку країни, що підписали та ратифікували конвенцію, повинні дотримуватися цих норм і стандартів. Конвенції мають більшу силу, ніж декларації, тому, що вони стають обов'язковими до виконання урядами країн, які їх підписали та ратифікували.

Люди/діти з інвалідністю — дорослі або діти, які мають тривалі фізичні, розумові, ментальні або сенсорні порушення, що при взаємодії з різними бар'єрами можуть перешкоджати повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.

Мова — відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів включає мовленнєві й жестові мови та інші форми не мовленнєвих мов.

⁸ The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education adopted by the World Conference on Special Needs Education: Access and Quality. Salamanca, Spain, 7–10 June 1994. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

Педагогічні працівники — до педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів та установ професійно-технічної освіти належать викладачі, вихователі, майстри виробничого навчання, старші майстри виробничого навчання, інструктори виробничого навчання, методисти, практичні психологи, соціальні педагоги, керівники професійно-технічних навчальних закладів та інші працівники, які беруть безпосередню участь у навчально-виховній роботі (ст. 45, розділ VIII «Педагогічні працівники» Закону України «Про професійно-технічну освіту»).

Підхід, що базується на правах людини (rights-based approach) — підхід, який поєднує права людини та соціальну активність для забезпечення справедливості і свободи.

Ратифікація — затвердження вищим органом державної влади міжнародного договору. Ратифікація Україною Конвенції ООН про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї⁹ зобов'язує державу виконувати основні положення цього міжнародного документа (стаття 4 конвенції).

Розумне пристосування — відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів означає внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і відповідних модифікацій і корективів, що не є надмірними та не виправданими, з метою забезпечення особам з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод нарівні з іншими.

Спілкування — відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів включає використання мов, текстів, абетки Брайля, тактильного спілкування, великого шрифту, доступних мультимедійних засобів так само, як і друкованих матеріалів, аудіозасобів, звичайної мови, читців, а також підсилювальних та альтернативних методів, способів і форматів спілкування, зокрема доступної інформаційно-комунікаційної технології.

Універсальний дизайн — відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів означає дизайн предметів, обстановки, програм і послуг, покликаний зробити їх максимально можливою мірою придатними для використання для всіх людей без необхідності адаптації чи спеціальної конструкції. «Універсальний дизайн» не виключає допоміжних пристроїв для конкретних груп осіб з інвалідністю, де це необхідно.

Факультативний протокол — окремий документ, який містить додаткову інформацію, яка не увійшла в текст конвенції. Наприклад, Факультативний протокол до Конвенції ООН про права інвалідів забезпечує можливість отримання та розгляду Комітетом із прав людей з інвалідністю скарг від окремих людей про порушення громадянських, політичних, соціальних, економічних і культурних прав, які описані в конвенції. Факультативний протокол повинен бути підписаний і ратифікований окремо від конвенції кожною державою. Також можна ратифікувати Факультативний протокол без ратифікації основної конвенції. Так, наприклад, США ратифікували Факультативний протокол до Конвенції про права дитини у статтях про торгівлю дітьми, дитячу проституцію, дитячу порнографію, проте не ратифікували саму Конвенцію про права дитини.

⁹ Закон України «Про ратифікацію Конвенції ООН про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї» № 1767-VI від 16 грудня 2009 р.

Список рекомендованої літератури

---

1. Деніелс Е. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів / Е. Деніелс, К. Стаффорд. — Львів: Т-во «Надія», 2000. — 255 с.
2. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка / Під ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. — К.: 2004. — 152 с.
3. Дятленко Н. Оцінка впливу інклюзивної моделі освіти на учасників проекту / Н. Дятленко, Н. Софій, Ю. Кавун. — К.: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2005. — 11 с.
4. Єфімова С. М. Вивчення стану готовності педагога до інтегрованого навчання дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу / С. М. Єфімова // Наук. записки Інституту психології АПН України ім. Г. С. Костюка. — Вип. 26. — К., 2005. — С. 55–58.
5. Засенко В.В. Інтеграція осіб з порушеннями слуху: проблеми, пошуки, перспективи / В. В. Засенко // Крок до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.-метод. зб. — К.: Контекст, 2000. — С. 61–63.
6. Засенко В. В. Сучасні проблеми теорії і практики навчання дітей з особливими потребами / В. В. Засенко // Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (українсько-канадський досвід) = Modern trends in special education development (Canada-Ukraine Experience): матер. міжнар. конф., 25–26 травня Київ, 2004 р. [під ред.: В. І. Бондаря, Р. Петришина]. — К.: Наук. світ, 2004. — С. 26–30.
7. Инклюзивное образование. Политика, содержание и сравнительные перспективы / Под ред. Ф. Армстронга, Д. Армстронга, Л. Бартона. — Лондон. 2000. — 78 с. (европ. опыт).
8. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія / А. А. Колупаєва. — К.: «Самміт-Книга», 2009. — 272 с.
9. Саламанкская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, приняты Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка, Испания, 7–10 июня 1994 г. — К., 2000. — 21 с.
10. Сейфер С. Індивідуалізація навчання дітей молодшого шкільного віку / С. Сейфер, М. Батман. — К.: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2000. — 198 с.
11. Магдюк Л. Б. Соціальна та гендерна справедливість та рівність у програмах професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітничих кадрів: навчально-методичний посібник / Магдюк Л. Б., Ілько І. В. та ін. / Під заг. ред. Л. І. Даниленко. — К.: ТОВ «Етіс плюс», 2007. — 96 с.
12. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів / Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96, прийнята на сорок восьмій сесії ООН 20 грудня 1993 року. — К.: ВГСПО «НАІ України», 2003. — 40 с.
13. Inclusive Education. An overview of international experiences and approaches. Dark and Light Blind Care Foundation, Veenendaal, Netherlands. — 2008.
14. Inclusion of disabled people in Vocational Training and Income. An overview of international experiences and approaches. Dark and Light Blind Care Foundation, Veenendaal, Netherlands. — 2008.

15. Index for inclusion. Developing learning and participation in schools. Tony Booth and Mel Ainscow. Editing and production for CSIE Mark Vaughan. — 2002.
16. Index for inclusion. Developing play, learning and participation in early years and childcare. Tony Booth, Mel Ainscow and Denise Kingston? Production for CSIE Mark Vaughan. — 2006.

Корисні ресурси:

---

1. Віденська декларація (Vienna Declaration/programme for All, 1993), www.ilo.org/public/english/employment/skills/disability.
2. Дакарські рамки дій (Dakar Framework for Action, UNESCO, 2000), www.unesdoc.unesco.org.
3. Жомтьєнська декларація (Education for All, Jomtien, 1990), www.unesco.org/education/efa/ed_for_all/background/jomtien_declaration/
4. Конвенція ООН про права інвалідів (UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006) www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml.
5. Конвенція ООН про права дітей (UN Convention on the Rights of the Child, 1089) www2.ohchr.org/english/law/pdf/crc.pdf.
6. Конвенція ООН про захист прав та гідності осіб з інвалідністю (Comprehensive and Integral International Convention on the protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, 2006), www.un.org/esa/socdev/enable/documents/
7. Освіта для всіх — ініціатива «Швидке простеження» (Education for All — Fast Track Initiative), www.education-fast-track.org/default.asp.
8. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (Standard Rules on the Equalization of Opportunities of Persons with Disabilities, UN, 1993), www.independentliving.org/standardrule.
9. Саламанкська декларація та Рамки дій (Salamanca Statement and Framework for Action, UNESCO, 1994), www.unesdocunesco.org.
10. Флагманські ініціативи (Flagship Initiatives, 2000), www.unesco.org/education/efa/knowsharing/flagship_initiatives/disability_last_version.shtml.
11. Цілі розвитку тисячоліття (The Millennium Development Goals, 2007), www.mdgs.un.org.

Проект «Використання індексу інклюзії для розвитку інклюзивної школи»
www.ussf.kiev.ua

Навчально-методичний посібник

Індекс інклюзії: дошкільний навчальний заклад

Упорядники:

Патрикеева Олена Олександрівна
Дятленко Наталія Михайлівна
Софій Наталія Зіновіївна
Найда Юлія Михайлівна

За загальною редакцією Шинкаренко Віри Іванівни, начальника відділу інклюзивної освіти та інтернатних закладів департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Усі права застережено.

Без попередньої письмової згоди
Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»
цей документ (або його частину)
не можна копіювати, фотокопіювати, відтворювати,
перекладати або переносити на будь-які носії.

Розповсюджується безкоштовно

Здано до складання 23.07.2013. Підписано до друку 12.08.2013.
Формат 60×84/8.Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура OfficinaSansC.
Наклад 700.

Зам. № 15/12-3

Видавничий дім «Плеяди»
Свідоцтво № ДК #3653